

ROMA CUMHURİYET VE İLK İMPARATORLUK DÖNEMLERİNİN İDARİ YAPISI

*Doç. Dr. Gökçe H. TÜRKOĞLU**

Roma hukuku denince ilk olarak Roma özel hukuku gelmektedir. Romanist hukuk sistemlerinin özel hukuklarını etkilemiş olması bakımından, Roma özel hukukunun büyük önemi olmakla birlikte, Roma hukukunun kamu hukuku kısmı da, kendi dönemi açısından oldukça gelişmiş bir hukuk sistemidir. Bu çalışmada, Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk dönemlerinin idari yapısı hakkında kıda bir açıklama yapılacaktır. Bilindiği üzere, Roma Cumhuriyet dönemi ya da *Consul*'ler dönemi, M.Ö. 509 ile M.Ö. 27 yılları arasındaki, Roma'nın ilk tarihi dönemi olan Krallık döneminin sona ermesi, son kralın çıkan halk isyanı ile tahtan indirilmesi ile başlayan dönemdir. Bu dönemde, Roma sınırları genişlemiş, nüfusu artmıştır. Cumhuriyet döneminden sonra M.Ö. 27 ile M.S. 235/284 yılları arasında ise, İlk İmparatorluk ya da *Principatus* dönemi yaşanmıştır. Bu dönem Roma'nın en parlak dönemidir.

I. CUMHURİYET DÖNEMİ İDARİ YAPISI

Roma Cumhuriyet yapısını incelerken ilk olarak, Roma yönetiminin tipik yapısını oluşturan *cursus honorum*'dan söz etmemiz gerekir. *Cursus honorum* çeşitli derecelerdeki *magistra*'lıklara seçilebilmek için uyulması gereken sıra anlamına gelmektedir¹. Cumhuriyet döneminin *magistra*'larının

* Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi İZMİR

¹ *Consul* olmadan önce *praetor*; *praetor* olmadan *quaestor* olunması zorunlu olarak kabul edilmekteydi. Roma idari yapısında kendine has bir özelliği olan *ensor*'luk

cursus honorum'u, herhangi bir staj, çıraklık devresini gerektirmeyen, ücrete tabi olmayan politik kariyerlerdi. Bu makamlar, yükselmek ve politik kariyer yapma hususunda hıslı, erkek, senato üyesi olan Roma vatandaşlarınca doldurulurdu. Ancak, *cursus honorum*'un politik olduğu kadar, askeri yönleri de bulunmaktaydı².

Öncelikle, her bir görevin kendine özgü seçilme yaşı vardı. Aynı makamda birden fazla kere görev yapmak yasaklandığı gibi, bir üst makama atanabilmek için de, önceki görevin sona ermesinden itibaren belirli süre ara verilmesi gerekmektedir³. *Cursus honorum*, ücret karşılığında yapılmayan bir kamu hizmeti olarak kabul edilse de, çoğunlukla, yükselme hırsıyla yanıp tutuşan Roma'lılar için birer basamak olmuşlardı. Bir *cursus honorum* makamına mümkün olabilecek en erken yaşında (*suo anno*) gelebilmek çok büyük bir başarı olarak kabul edilmekteydi⁴.

A. CURSUS HONORUM

1. Quaestor

Bu makama getirilecek kişiler, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, *consul*, daha sonraları ise halk meclislerince seçilirdi. İmparatorluk döneminde ise, imparator tarafından atanma yoluyla göreve getirilmeleri söz konusu olmuştu. Görevleri, *consul*'e, ceza ve maliye işlerinde yardımcı olmaktı.

ise *cursus honorum* içinde yer almamaktaydı. **Umur Z.:** Roma Hukuku Lügatı, İstanbul 1975, s. 53 (Lügat).

² **Ihne W. W.:** Researches into the History of the Roman Constitution, London 1902, s. 45 vd.

³ Ancak zaman içinde, özellikle de Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren, bu kuralların uygulanmasında büyük deformasyonlar yapıldığını görebilmekteyiz. Örneğin, Gaius Marius M.Ö. 104 - M.Ö. 100 yıllarında aralıksız olarak *consul* makamında bulunmuştur. Sulla, bu konuda bir düzenleme yaparak, aynı makama yeniden getirilmek için, görev süresinin dolmasından itibaren 10 yıllık bir sürenin geçmesi gerektiğini kararlaştırmıştır. **Wallace-Hadrill A.:** Rome's Cultural Revolution, Cambridge 2008, s. 26.

⁴ **Nicholas B.:** An Introduction to Roman Law with a foreword, Revised Bibliography and Glossary of Latin Terms by E. Metzger, Oxford 2008, s. 75 vd.

Hazineyi denetlerler, devletin mali işlerini incelerlerdi. Eyaletlerde ise *quaester*, eyaletin mali işlerini kontrol etmekle görevlendirilmişti⁵. *Quaester*, *pleb*'lerin getirilmeyi hak ettikleri ilk makamdır. *Imperium*'u olmayan *quaester* makamının geçmişinin Krallık dönemine kadar gittiği düşünülmektedir. M.Ö. 420 yılında, 1 yıl için seçilen 4 adet *quaester* görev yaparken, M.Ö. 267 yılında 10 adet *quaester* bulunmaktaydı. Daha sonraki yıllarda ise, bu sayı 40'a ulaşmıştır. Bazı *quaester*'lar Roma şehrinde hizmet ederken, bazıları eyaletlerde üst rütbeli asker olarak görev yapmıştır. Roma'daki hazinenin kontrolü ile görevlendirilmiş olan iki *quaester*'e *quaestores aerarii* denilmekteydi. Bunlar kamu binalarının inşaatı için düzenlenen sözleşmelere izin verirler ve yüksek rütbeli *magistra*'ların yaptıkları masrafların ödemelerini hazineden gerçekleştirirlerdi. Su yollarını kontrol etmekle görevlendirilmiş olan *quaester*, *quaester aquarii* olarak adlandırılmıştı. *Quaester Ostiensis*, Roma'nın limanı olan Ostia'ya getirilen ve Roma'ya gönderilecek olan buğdayları denetlerdi⁶.

Quaester'un maliye alanındaki hizmetlerinin yanısıra, bir diğer önemli görevi ise, suç fiillerini incelemek ve *consul*'un bu fiile ilişkin bir kamu davası açıp açmayacağına karar vermektir. Örneğin *parricidium* suçlarını takip eden *quaester*, *quaester parricidii* idi.

Savaş sırasında, lejyonları düzenlemek için, kumandanların emrine tahsis edilen *quaester*, *quaester militares* idi. Bunun yanısıra, çeşitli eyaletlerdeki valilere yardımcı olarak gönderilen *quaestores pro praetore* ve istisnai hallerde, *senatus* eyaletlerine *propraetor* rütbesiyle gönderilen *quaestores provinciales* bulunmaktaydı.

Son imparatorluk döneminde ise, *quaester sacri palatii* ortaya çıkmıştır. Bu makam, kanunların hazırlanmasında, hukuki uyuşmazlıklarda yardımcı olmada yetkili idi. Ayrıca, imparatorun danışma heyeti çalışmalarına başkanlık ederdi. İmparatorun özel sekreterliğini yapmak üzere, bizzat imparator tarafından önerilerek seçilen iki *quaester* ise, *quaestores candidati principis* olarak adlandırılmaktaydı. Iustinianus zamanında kurulmuş olan ve

⁵ D.1.13; C.Iust.1.30; C.Iust.12.6; **Umur**, (Lügat), s. 173.

⁶ **Berger** A.: Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953, s. 663.

şehirdeki yabancılarla, şüpheli kişileri kontrol etmekle görevlendirilmiş olan *quaestor* makamı *quaestor urbis* idi⁷.

M.Ö. 81 yılında, Sulla'nın reformları ile *quaestor* olma yaşı *patricius*'lar için 30, *pleb*'ler için 32 olarak düzenlenmişti. Ayrıca, *quaestor* makamına seçilme, kendiliğinden senato üyesi olma hakkı sağlamakta idi. Son imparatorluk döneminde, *quaestor sacri palatii* denilen bir makam ortaya çıkmıştı. Bunun görevi, imparatora yasal konularda danışmanlık yapmaktı⁸.

2. Aedilis

Roma'da oyunların düzenlenmesi, asayişin sağlanması, yolların bakımı ve Pazar yerlerindeki satışların denetlenmesi görevlerini yerine getiren görevlilere *aedilis curulis* denilmekteydi⁹. Bunlar, *cum potestas* sahibi idiler, senede bir seçilirler ve aynı anda iki çift *aedilis* görev yapmaktaydı. Bir çifti *pleb*'lerden seçilmekteydi. Diğer çift ise, hem *pleb* hem de *patricius*'lara açık tutulmuştu. Bu çeşit *aedilis*'e *aedilis curulis* denilmekteydi¹⁰. *Aedilis curulis* makamının *pleb aedilis*'ten farklı olarak sahip olduğu çeşitli ayrıcalıklar bulunmaktaydı. *Sella curulis* denilen, yüksek rütbeli *magistra*'ların oturma hakkı olduğu fildişinden yapılmış olan koltuğa oturma¹¹ ve *toga praetexta* giymenin¹² yanısıra, *aedilis curulis edictum* yayınlama (*ius*

⁷ Berger, s. 664.

⁸ Braund D.: The Administration of the Roman Empire: 241 BC.-AD. 193, Exeter 1998, s. 150.

⁹ Umur, (Lügat), s. 20.

¹⁰ Liv. 6.42'e göre, M.Ö. 367'de Lex Licinia Sextia'nın kabulünden sonra, Roma'daki oyunların fazladan bir gün daha sürmesi söz konusu olmuştur. *Aedilis*, bu günlük fazladan masrafa katlanmayı reddedince, *patricius*'lar, *aedilis* makamına kabul edilmek şartıyla, bu fazladan masrafı karşılamayı önermişlerdir. *Pleb*'lerin bu öneriyi kabul etmeleri üzerine, iki çift *aedilis* görev yapmaya başlamıştır.

¹¹ *Sella curulis magistra*'larının büyüklüğünü ve gücünü işaret etmesi açısından önem taşımaktaydı. Bu koltuğa oturma hakkına sahip olan *magistra*'lar, resmi işleri sırasında muhakkak burada otururlardı. Umur, (Lügat), s. 188.

¹² *Toga praetexta*, *magistra*'ların giydiği, üzerinde kalın mor bir kuşağın olduğu beyaz togadır. Bunu görev başındaki *magistra*'lar, ve cenaze törenlerinde eski

edicendi) hakkına da sahipti. *Aedilis*'in yayınladığı *edictum*'lar esas olarak pazar yerlerinin düzenlenmesi hakkında idi¹³.

Aedilis genellikle, *cursus honorum* sıralamasında daha üst basamaklara çıkmayı hedefleyen genç erkekler tarafından doldurulan bir makamdı. Bunlar, *quaestor* makamından terfi etmiş, ve gelecekte *praetor* olmayı hedefleyen kişilerdi. Ancak, *aedilis* makamına getirilmiş olmak, *praetor* olabilmenin zorunlu koşulu değildi. Buna göre, daha önce *quaestor*'luk görevini yapmış olan bir kişi, *aedilis* makamına getirilmeden, doğrudan *praetor* pozisyonuna yükseltilebilirdi. Ancak, *aedilis*, siyasetçilerin, kendilerini ne derece kamu hizmetlerine adadıklarını gösterebilme ve oyunların düzenlenmesi sırasında, halkın sevgi ve desteğini arkasına alabilme olanaklarını sağlaması açısından, daha yüksek makamlara ilerlemenin sağlanması bakımından vazgeçilmez bir basamaktı¹⁴.

Aedilis curulis, M.Ö. 494 yılında kurulmuştur. Bu makamın yaratılmasının esas amacı, *tribunes*'e yardım etmek idi. Bununla birlikte, asayişin sağlanması için polis görevlerine benzer, çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar, para cezası kesmek ve oyunları düzenlemek görevleri de yerine getirmişlerdir. Önceleri yetkileri daha sınırlı tutulmuş iken, M.Ö. 446 yılında, *senatus consultum*'larla ilgilenme yetkisi kendilerine tanınmıştı. Senato'dan bir karar alındığı zaman, önce bu karar yazılı bir belge olarak düzenlenir ve *aerarium* denilen devlet hazinesinde saklanırdı. Senato kararlarını gözetip, saklamak yetkisine *aedilis*'ten önce sahip olan *consul*'lar, bu belgeleri keyfi

magistra'lar giyerlerdi. **Johnston H. W.**: Oratioans and Letter of Cicero with Historical Introduction, London 1891, s. 39.

¹³ Roma halkı *magistra*'larının, görev yıllarındaki idari ve kazai alanlardaki icraatlarını hangi ilkelere uyarak yapacaklarını kendilerinden öncekilerinin icraatlarını da dikkate alarak, Roma hukukunun ilk dönemlerinde sözlü, daha sonraları ise yazılı olarak beyanname biçiminde halka duyurma yetkisine verilen ad. **Umur**, (Lügat), s. 100.

¹⁴ **Schiller A. A.**: Roman Law, Mechanisms of Development, Malta 1978, s. 84 (Law).

olarak saklamışlar veya değiştirmişlerdir¹⁵. Bu yüzden bu yetki onlardan alınarak *aedilis*'e bırakılmıştır¹⁶.

Aedilis curulis'in yetkilerinin artmasına bağlı olarak, bazı hallerde *ensor*'lar ile benzer yetkileri haiz olmaları söz konusu olmuştur. Hatta, *aedilis curulis*'in *ensor*'ların işi olduğu zaman onların görevlerini de ifa ettikleri bilinmektedir.

Cicero, *aedilis*'in görevlerini 3'lü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur:

1. Şehrin gözetimi: Tapınakların, kanalizasyonları ve su yollarının bakımı ve tamir edilmesi, trafiğe, vahşi hayvanlara ve harap haldeki binalara ilişkin düzenlemelerin yapılması, yangınlara karşın önlemler alınması, meyhanelerin ve hamamların denetlenmesi, tüketimi kısıtlamaya yönelik kanunların hazırlanması, tefecilerin ve kumarbazların cezalandırılması¹⁷ ve kamu ahlakının korunması¹⁸.
2. Pazar yerlerinin denetlenmesi: Pazar yerlerinde kullanılan ağırlık ölçülerinin ve satılan ürünlerin kalitesinin denetlenmesi, kıtlık durumları için, belli miktarda buğdayın tedarik edilmesi ve saklanması¹⁹.
3. Oyunların düzenlenmesi: Kamu oyunlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi. Oyunlar Roma'da çok büyük önem taşıdığından,

¹⁵ Liv. III.55. Zamanla *aedilis* yalnızca *senatus consultum*'lara ilişkin belgeleri değil, aynı zamanda *plebiscites* dokümanlarını da saklama yetkisini elde etmişlerdir.

¹⁶ **Sohm R.**: The Institutes. A Textbook of the History and System of Roman Private Law, Transl. by J.C. Leslie, 3. Ed., Oxford 1907, s. 95 vd.

¹⁷ *Aedilis*, yalnızca tefecileri ve kumarbazları değil, kamu kaynaklarını müsrifçe kullananları da cezalandırmaktaydı. Örneğin, kamu meralarında çok sayıda büyükbaş hayvanını otlatan kişiler gibi. **Lobingier C.S.**: The Evolution of the Roman Law from before the Twelve Tables to the Corpus Juris, 2. Ed., New York 1999, s. 76.

¹⁸ Kamu ahlakının korunması anlamında, *aedilis* genellikle yabancı toplumlardan Roma yeni ve Roma adetleriyle bağdaşmayan geleneklerin, törenlerin, inançların yayılmasını engellemek şeklinde faaliyet göstermekteydi. **Lobinger**, s. 77.

¹⁹ M.Ö. 44 yılında, Iulius Caesar *cereales* denilen iki *pleb aedilis*'i buğday stoklarının kontrolü ve kıtlık zamanları için ucuz buğday tedarikinin sağlanması için görevlendirmişti. **Crawford M.**: The Roman Republic, 2. Ed., London 1992, s. 16 vd.

bunların düzenlenmesi ve denetlenmesi dikkat gerektiren bir sorumluluktur.

Aediles curulis, *pleb aedilis*'ten önceleri daha yüksek rütbede iken, zamanla aralarındaki farklılıklar kayboldu ve benzer işlemlere sahip oldular. Göreve başlamalarından itibaren 5 gün içinde, dört *aedilis* kura ya da anlaşma yoluyla şehrin hangi kısımlarında hizmet edeceklerini kararlaştırdılar. Ancak festivallerin düzenlenmesi bakımından aralarındaki farklılık devam etmiştir. Bazı festivaller, doğaları gereği, *pleb*'lere ait olup, onların denetimi altında gerçekleştirilirken²⁰, bazıları *aedilis curulis*'un kontrolü altında yürütülürdü. İşte *aedilis curulis* tarafından düzenlenen bu festivallerde, *patricius* sınıfı mensubu zenginler, avuç avuç para dağıtırdılar. Gelecek seçimlerde kendisine verilecek oyların garantisini sağlamak isteyen *patricius*'lar sıklıkla bu yolu tercih etmekteydiler. *Aedilis* makamı, görevleri sırasında harcadıkları paranın kendilerine geri verilmesine olanak sağlamadığından, bu göreve gelenler zaten büyük kişisel zenginliklere sahip olan kişilerdi. Zaten, bu makama zengin kişilerin, özellikle de büyük toprak sahiplerinin seçilmesi, Roma *cursus honorum*'un mantığıyla da örtüşmekteydi. Daha önce de belirtildiği üzere, *aedilis*, daha yüksek makamlara ve senatoya girebilmenin ilk şartı sayıldığından, bu yüksek makamlara zengin kişilerin getirilmesi, henüz ilk aşamadan temin edilmiş olmaktadır²¹. *Aedilis* makamına seçilebilmek için, 27 yaşını doldurmuş olma şartı aranmaktaydı. M.Ö. 180 yılında *lex annalis*'in çıkarılmasından sonra, daha yüksek bir yaş, muhtemelen 35 yaş şartı getirilmişti. M.Ö. 1. yüzyılda, *aedilis* seçimleri temmuzda yapılmakta ve seçilenler 1 Ocakta göreve başlamaktaydılar²².

Augustus zamanında, diğer çoğu cumhuriyet dönemi *magistra*'lıkları gibi, *aedilis* de önemini yitirmeye başlamıştır. Yargı alanındaki faaliyetleri ve oyunları düzenleme yetkisi *praetor*'a devredilmiş, şehrin gözetimine

²⁰ Liv. 31.56

²¹ Bu müsrifçe yapılan harcamalar esas olarak, 2. Pön savaşının sona ermesinden itibaren hızla artmıştır. Hatta imparatorluk döneminde imparatorlar tarafından düzenlenen festivallerin çoğu dahi, cumhuriyet dönemi *aedilis*'lerinin organize ettiği festivalleri geride bırakabilecek nitelikte olamamıştır. Crawford, s. 17.

²² Lobinger, s. 77.

ilişkin yetkilerinin büyük bir kısmı ise *praefectus urbi*'ye geçmişti²³. Augustus'tan sonraki imparatorlar da, bu makamın yetkilerini azaltma önündeki eğilimi devam ettirmişler ve yeni kurulan memuriyetlere bu yetkileri dağıtmışlardır. *Aedilis*'in yetki alanı esas olarak hamamlar, meyhaneler ve genelevler ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca, bu dönemde hayat kadınlarının kayıtlarını da *aedilis* tutmaktaydı. Nihayet 3. yüzyılda artık tamamen işlevsiz kalıp, ortadan kalktığını görmekteyiz²⁴.

3. Praetor

Cumhuriyet döneminin başlarında, *consul*'lere, ordunun önünde gitmelerinden ötürü *praetor* denilmekteydi. M.Ö. 387 tarihli *lex Licinia Sextia* ile *consul*'den ayrı olarak²⁵, *imperium* sahibi bir *magistratus curulis* olarak *praetor* makamı kurulmuştu²⁶. Buradaki amaç, zaten iş yükleri çok fazla olan *consul*'leri, yargılama alanındaki görevlerini bir başka makama devrederek, rahatlatmaktı. Bir de, savaş nedeniyle her iki *consul*'un orduların başında, Roma'nın dışında olması halinde, şehri başıboş, sahipsiz bırakmamak amaçlanmıştı. *Praetor*'un *sella curulis*'de oturma ve *toga praetexta* giyme hakkı bulunmaktaydı. *Praetor*'a *lictors* eşlik ederdi²⁷. *Consul*'luktan ayrıldıktan

²³ Tapınakların bakımı ve tamir edilmesi yönündeki yetkisini bizzat Augustus almış ve kendi üzerinde bir çeşit dini güç oluşturmaya çalışmıştır. Cameron A.: The Later Roman Empire, Massachusetts 1993, s. 43

²⁴ Lobinger, s. 78.

²⁵ *Consul* makamından ayrılmış olmakla birlikte, aralarındaki sıkı bağlantı devam etmekteydi. *Praetor*, *consul*'lerle aynı şekilde seçilirler, aynı gün, aynı yemini ederek, göreve başlardı. *Consul* ve *praetor*'lar *comitia centuriata* tarafından seçilirdi. Seçimler bazen aynı gün, bazen de iki gün arayla gerçekleştirilirdi. *Praetor*'lar, göreve başlamaları ile birlikte, *ius militiae* elde ederlerdi.. Bu uygulama *patricius* sınıfına getirilmiş önemli bir ayrıcalıktı ve M.Ö. 337 yılına kadar, *praetor*'lar yalnızca *patricius*'lar arasından seçilmekteydi. Liv. 8.12.

²⁶ Klasik dönem Roma hukukçuları, *praetor* makamının orijini hakkında çok kesin açıklamalar yapmamışlardır. *Praetor*'luk makamı, isminden de anlaşılacağı üzere, önde giden, ilk sırada yer alan önemli bir makamdı.

²⁷ Bunlar, bir çeşit güvenlik görevlileri id. İlgili *magistra*'nın önünde yürürler ve sırtlarında içinde bit balta bulunan bir demet çubuk taşırlardı. *Lictors*'in sayısı,

sonra, bu makama ilk seçilen kişi, *patricius* sınıfı mensubu, Marcus Furius Camillus'un oğlu, Spurius Furius'du²⁸. Daha sonra ikiye ayrılan *praetor*'lardan, *praetor urbanus* Roma şehrinde kalır, Roma vatandaşları arasındaki uyuşmazlıkları inceleyerek, gerekli gördüğü durumlarda, dava hakkı tanıyarak, tarafları hakime yönlendirirdi. Senato bazı devlet adamlarının daimi olarak Roma şehrinde kalmasını öngörmüştür ve bunların başında da, *praetor urbanus* gelmektedir. Buna göre, *praetor urbanus*'un ancak en fazla olarak 10 gün için Roma şehrinde ayrılmasına izin verilmekteydi. *Praetor urbanus*, *Ludi Appollinares* törenlerini düzenlerdi. *Praetor peregrinus* ise, yabancılar *praetor*'u idi. Roma devleti sınırları içinde yaşayan farklı tabiyetteki yabancılar ya da bir Roma vatandaşı ile yabancı arasındaki uyuşmazlıkları inceler ve gerekli görürse onları hakime gönderirdi²⁹.

Praetor'ların her sene görev yıllarının başında yayınladıkları *edictum*'lar, Roma hukukunun gelişmesinde çok büyük bir etken olmuştur. M.S. 139 yılında, *praetor* beyannameleri kesin bir hale dönüştürülüp, artık değiştirilmeleri imkansız olunca, *praetor*'lar önemlerini yitirmişlerdir. Ancak, uzun bir süre boyunca, *praetor*'ların Roma toplumu üzerinde, gerek hukuk alanında gerekse, idari alanda etkili olduklarını söylemek mümkündür. Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren, eski *praetor*'lar, *propraetor* görevine gelerek, Roma eyaletlerinin yöneticiliğini de yapmışlardır³⁰.

eşlik ettikleri *magistra*'nın önemine göre değişirdi. *Praetor*'ların şehir içinde 2, eyalette 6 adet *lictors*'i vardı. **Umur**, (Lügat), s. 126.

²⁸ Livy 7.1.

²⁹ Birinci Pön Savaşının sonunda kurulan bu makam önce *praetor qui inter peregrinos ius dicit* (yabancılar arasındaki uyuşmazlıklarda yetkili olan *praetor*) olarak adlandırılmıştı. İlk imparatorluk döneminin ortalarından itibaren ise, *praetor inter cives et peregrinos* (vatandaşlar ve yabancılar arasındaki uyuşmazlıklarda yetkili *praetor*) denilmiştir. **Schulz** F.: Classical Roman Law, Oxford 1951, s. 14.

³⁰ Bununla birlikte, *praetor*'un yetkilerinin çok geniş olduğunu düşünmek de hatalı olacaktır. Öncelikle, *consul*'un *praetor*'un kararlarını veto edebilme yetkisi bulunmaktaydı. Ayrıca, her zaman için, senato kararları ile bağılıydılar. *Praetor*'lar, savaş, ayaklanma gibi acil durumlar söz konusu olduğundan, görevlerini bırakıp, orduların başına gelmekteydiler. **Schulz**, 15.

Praetor'lar, sınırlar içinde ya da dışında herhangi bir tehdit oluştuğunda orduları idare ederek bu tehditleri ortadan kaldırmakla, olası saldırıları önceden önlemekle, asker toplamakla, özel kurban ayinleri düzenlemekle, umulmadık yerlerden gelen paraları dağıtmakla, eyaletlerdeki yetkili kişileri atamakla da görevlendirilmişlerdir. *Praetor*'lar bakımından belirtebileceğimiz bir diğer husus da, onların küçük işlerle, ayrıntılarla uğraşmayacak olmalarıdır. *Praetor*'lar önemli hususlarla ilgilenmekte, çerçeveyi çizmekteydiler³¹.

4. Consul

Cursus honorum dahilindeki makamların en itibarlısı ise, *consul* idi ve ancak başarılı bir geçmişi olanlar bu makama gelebilmekteydiler. *Consul* olabilmek için, *patricius*'lar için en az 40, *pleb*'ler içinse en az 42 yaş sınırı aranmaktaydı. Son Etrüsk kralı Lucius Tarquinius Superbus'un tahtan indirilmesinden sonra, Roma krallık devri sona ermiş ve kralın yetkilerinin bir kısmı, yeni kurulan *consul* makamına bırakılmıştı. Önceleri *consul*'lere *praetor* denilmekteydi. M.Ö. 305 yılında isimleri *consul* olarak değiştirilmişti. Aynı anda iki *consul* göreve getirilmekte idi ve bunların görev süreleri 1 yıl olmaktadır. Görevdeki her bir *consul*'un diğerinin kararını veto edebilme yetkisi bulunmaktaydı. Bu yüzden *consul*'ler görev süreleri sırasında birlik içinde çalışmak zorundaydılar. Ayrıca görev süreleri sona erdikten sonra, görev başında yaptıkları işler ve işlemlerden sorumlu tutulmaları mümkündür³².

³¹ *Non curat minima praetor.* Tighe A.: The Development of Roman Constitution, New York 1886, s. 131.

³² Tam olarak, her konuda birlik içinde olmasalar bile, birbirlerinin kesin olarak istemedikleri işleri yapmaktan kaçınmak zorunda kalırlardı. Genellikle *consul*'ler bir yıllık görev süreleri içinde, aralarında bir uyuşmazlık çıkmasını engellemek için, biri bir ay, diğeri diğer ay işleri idare etmek biçiminde bir çözüm benimsemekteydiler. Bu *consul*'lerden birinin bir aya boyunca tamamen boş ve yetkisiz kaldığı anlamına gelmemekle birlikte, diğerinin gerisinde kaldığı kesindir. Burdick W. L.: The Principles of Roman Law and Their to Modern Law, New Jersey 2004, s. 29.

Consul'lerin barış zamanlarında ve savaşta çok geniş yetkileri bulunmaktaydı³³. Bu kadar geniş yetkilere sahip bir makama, doğal olarak ilk başta yalnızca *patricius* sınıfı mensuplarının seçilebilmesi mümkün kabul edilmişti. Ancak M.Ö. 367 yılından itibaren *pleb*'lerin de bu makama gelebilmesinin yolu açılmıştı³⁴. *Lex Licinia Sextia* ile aynı anda görev yapan *consul*'lerden birinin mutlaka *pleb*'ler arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. *Consul*'ler halk meclisleri tarafından seçilmekteydi. Cumhuriyet döneminde *consul* devletin başı idi. *Pleb tribunes*'i dışındaki tüm idari makamlar *consul*'e bağlı idi. Yürürlükteki hukuk üzerinde de etkin olabilmelerini sağlamak için, *consul*'lere yakalama yetkisi verilmişti³⁵. Ayrıca *consul*'ler, senato kararlarını ve halk meclislerinde oylanan kanunları yürürlüğe koymaktaydılar. Roma devletini dış ülkelerde temsil edebilme, Roma'nın baş elçisi olma sıfatı da *consul*'lere aitti. Yabancı elçiler, senato'dan önce *consul*'lerin yanına çıkarak onlarla görüşürler, bizzat *consul*, yabancı elçileri senatoya takdim ederdi³⁶.

Consul, senatoyu toplantıya çağırabilir ve toplantılarına başkanlık edebilirdi. Aynı anda görev yapan *consul*'lerden herbiri, bir ay boyunca

³³ İdari, ekonomik ve yargı alanlarındaki yetkilerinin yanısıra, *consul*'lerin dini alanda da önemli görevleri bulunmaktaydı. *Consul*'lerin aynı zamanda *augur* görevini de gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu görev esas olarak, kuşların uçuşlarının incelenmesi ile, Tanrıların iradelerinin ortaya konması ile ifa edilmekteydi. Buna göre, şehrin üzerinde uçan kuşların hangi cins oldukları, tek tek mi yoksa gruplar halinde mi uçtukları, seslerinin nasıl olduğu, hangi uçtukları değerlendirilmeye alınmaktaydı. Liv. VI.41 *auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace domi militiaeque omnia geri, quis est qui ignoret?* Crawford, s. 20.

³⁴ Tahiroğlu B./Erdoğan B.: Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku, İstanbul 2001, s. 6

³⁵ Roma şehri içinde, *consul*'lerin yakalama ve tutuklama yetkisi bulunmakla birlikte, tek başlarına ölüm cezası verebilmeleri mümkün değildi. Ancak, şehir dışında, orduların kumandanı sıfatını taşıırken, ordunun disiplinini sağlayabilmek adına, askerlere her türlü cezayı verebilmesi mümkündü. Üstelik, ceza verdiği kişi, er ya da üst rütbeli subay, Roma vatandaşı ya da müttefik devletlerin vatandaşı olabilirdi. Schiller A. A.: "Bureaucracy and the Roman Law", The Jurist, V. 26, 1946, s. 30 (Bureaucracy).

³⁶ Schiller, (Bureaucracy), s. 31.

senatonun başkanlığını yapardı. Bunun yanısıra, halk meclislerini toplantıya çağırarak ve onların toplantılarına başkanlık edebilmeleri de mümkündü. Her *consul*, kamu huzuruna mutlaka 12 adeta *lictor* ile çıkardı. *Lictor*, *consul* makamının büyüklüğünü vurguladığı gibi, onun özel korumalığını da yapardı³⁷.

Roma şehrinde bu kadar geniş yetkilere sahip olan *consul*'ler, şehir duvarlarının dışında daha da kuvvetli hale gelmekteydiler. Çünkü *consul*, tüm Roma lejyonlarının komutanı durumundaydı³⁸. Bu yüzden de söz konusu makam *imperium* yetkisi sahibi idi. Genellikle görevdeki *consul*'lerden herbiri, ikişer Roma'lı, ikişer de müttefik lejyonundan oluşan birer orduyu komuta ederdi. *Consul*'lerin her ikisinin de birlikte, tüm lejyonları komuta etmeleri nadir görülen bir durumdu. Böyle bir halde, *consul*'ler birer gün aralıklarla tüm lejyonları yönetirlerdi. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, Roma'nın savaştığı düşmanları, İtalya yarımadasının merkezi ve yakınlarında yer aldığı için seferler, kısa sürmekteydi. Ancak ilerleyen zamanlarda, toprakların genişlemesine bağlı olarak, Roma orduları daha uzak yerlere sefere çıkmakta ve dolayısıyla da geri dönmeleri uzun sürmekteydi. Roma, savaşçı bir toplum olmasından dolayı, savaşın sürmediği zamanlar oldukça azdı³⁹. Roma'nın ekonomisinin de savaşa dayanıyor olmasından, *consul*'lerden göreve başladıktan sonra, orduların başına geçerek, Roma'nın sınırlarını genişletmeleri ve kumandası altındaki askerlerin seferden ganimetlerle dönmeleri beklenirdi⁴⁰.

³⁷ Schiller, (Bureaucracy), s. 31.

³⁸ Senato kararı ile lejyonların göreve çağırılmasından sonra, *consul*'ler de, *Campus Martius*'da askere alma işlerini yönetirlerdi. Orduya kabul edildikten sonra, tüm askerlerin *consul*'lere sadakat yemini etmeleri gerekirdi. Ayrıca *consul*'ler, Roma'nın müttefiklerinden toplanan orduların denetimi görevini de gerçekleştirirlerdi. Rich J./Shibley G.: War and Society in the Roman World, London 1995, s. 42.

³⁹ Rich/Shibley, s. 43.

⁴⁰ *Consul*, düşmanı bozguna uğrattırsa, askerler tarafından "imperator" şeklinde selamlanırdı. Böyle bir başarı kazanan *consul*, şerefine *triumphus* denilen büyük törenlerin düzenlenirdi. *Consul*, seferleri gerekli gördüğü müddetçe uzatabilirdi. Bu hususta çok geniş yetkileri vardı. Ancak seferin sona ermesinden sonra, savaşın

Savaş zamanında, adayların askeri beceri ve şöhretleri ön plana çıkarken, diğer tüm zamanlarda, politik çekişmeler, menfaatler göz önünde tutulmaktaydı. Zamanla çok sayıdaki yetki ve görevlerinin, başka makamlara verilmesi söz konusu olmuştur. Örneğin, M.Ö. 443 yılında *census* hazırlama yetkisi, kendilerinden alınıp, *censor*'lara bırakılmıştı. Daha önce de belirtildiği üzere, M.Ö. 336 yılında ise, yargılama alanındaki yetkileri *praetor* makamına geçirilmişti⁴¹. İlerleyen zamanlarda, *consul* makamı, *cursum honorum* çerçevesinde ulaşılabilecek en son nokta olarak görülmeye başlanmıştır. Cumhuriyet döneminin sonlarında ise, bir yıllık görev süresini dolduran eski *consul*'lerin *proconsul* olarak hizmet vermesi rutin hale gelmişti. Bir yıllık görevleri süresinde, *consul*'lerden biri ölürse, ya da görevden alınırsa, kalan sürede hizmet vermesi için, *consul suffectus* denilen bir kişi seçilirdi⁴².

Bütün bu açıklamalarımızdan anlaşıldığı üzere, *consul* Cumhuriyet döneminin en önemli makamı olmakla birlikte, hiçbir zaman bir krala dönüşmemiş, Cumhuriyet kavramına sadık kalmıştır. Bunun başlıca nedenleri; görev sürelerinin bir yıl gibi kısa bir süre olması, aynı anda iki *consul*'un görev yaparak, birbirlerinin kararlarını veto edebilmesi yani bir denetim mekanizmasının işletiliyor olması, görev sürelerinin sona ermesinden sonra, yeniden aynı makama gelemeyecek olmasıdır. Bunun için genellikle on yıllık bir sürenin geçmiş olması şartı aranmaktaydı⁴³.

komutasında yapmış olduğu hatalardan dolayı, örneğin, yetkilerini kötüye kullanmak, kamu kaynaklarını gereksizce harcamak gibi, yargılanabilirdi. M.Ö. 205 yılında Scipio Africanus, Cato tarafından suçlanmıştır. **Rich/Shibley**, s.43.

⁴¹ Bundan sonra, yargılama alanındaki faaliyetleri, çok istisnai hallerdeki ceza davalarında hakimlik yapmak ile sınırlı kalmıştır. **Umur Z.:** Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Kaynaklar, Umumi Mefhumlar, Hakların Himayesi, İstanbul 1974, s. 29 vd. (Roma).

⁴² **Karadeniz-Çelebican Ö.:** Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, Ankara 2006, s. 43.

⁴³ Kriz zamanlarında, Roma topraklarında ciddi bir tehlike ortaya çıktığında senatonun teklifi üzerine *consul*'ler *dictator* denilen bir kişiyi yönetici olarak atamaktaydılar. *Dictator*'un görev süresi 6 aydan daha uzun olamazdı. Bu süre için *consul* makamı askıya alınmaktaydı. **Umur**, (Roma), s. 31.

Augustus *principatus* dönemine geçilmesine bağlı olarak, *consul*'leri, askeri alandaki yetkilerinden yoksun bırakarak, siyasi özelliklerinde değişiklikler yapmıştır. *Consul* olmak, bu dönemde de büyük bir şeref olarak kabul edilmekle ve çeşitli makamlara getirilebilmenin bir şartı olarak aranmakla birlikte, doğal olarak Cumhuriyet dönemindeki güç ve itibarını yitirmiştir. Bazı *consul*'ler, görev yılları içinde, görevlerinden çekilerek, yerlerini *consul suffectus*'a bıraktıkları görülmektedir⁴⁴.

İmparatorluk döneminin ilerleyen zamanlarında, cumhuriyet döneminin diğer çoğu kurumunda olduğu gibi, *consul* makamında da büyük bir itibar ve işlev kaybı yaşanmıştır. İmparatorlar, doğrudan kendilerini ya da bir yakınlarını veya himayeleri altındaki kişileri *consul* olarak atamaktaydı. Bu atamalar sırasında da, *consul* makamına atanmanın şartlarının yerine getirilip getirilmediği dikkatlice değerlendirilmezdi. Örneğin, yaş şartını gerçekleştirilmemiş kişilerin *consul* olduğu görülmektedir⁴⁵.

İmparator Constantine I'in (306-337) getirdiği yeniliklerden biri, *consul*'lerden birini Roma'da, diğerini de İstanbul'da görevlendirmiş olmasıdır. Roma imparatorluğunun resmi olarak, Batı ve Doğu Roma imparatorluğu olarak ikiye bölünmesinden itibaren ise, Batı Roma imparatorunun ve Doğu Roma imparatorunun birer *consul* atama hakkı söz konusu olmuştur. Ancak, imparatorlardan birinin bu hakkından, diğerinin lehine olacak biçimde feragat etmesi de uygulanan bir yöntem idi.

⁴⁴ 1 Ocak itibarıyla göreve getirilen *consul*'lere, *consul ordinarii* denilirdi. Bunlardan, kural olarak 1 yıl boyunca bu görevin gereklerini gerçekleştirmeleri beklenirdi. Ancak, ilk imparatorluk döneminde *consul* makamının öneminin azalmasına bağlı olarak, seçilen kişiler, görev sürelerinin bitmesini beklemeden istifa ederek, kendi işleri ile ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. Hatta *consul ordinarius*'un yerine getirilen *consul suffectus*'un da, bir yıl dolmadan görevden çekilmesi sıklıkla karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu uygulama imparator Commodus zamanında, o kadar fazla gerçekleşmiştir ki, 190 yılında tam 25 kişi *consul* makamına getirilmiştir. **Umur**, (Roma), s. 30; **Wallace-Hadrill A.**: Roma's Cultural Revolution, Cambridge 2008, s. 19.

⁴⁵ Örneğin imparator Honorius, *consul* makamına doğduğu an getirilmiştir. Caligula'nın ise, atı Incitatus'u *consul* yapmak istediği, ancak bu kararını uygulamadan önce öldürüldüğü bilinmektedir.

Consul makamı, çoğu yetkilerinden yoksun bırakılmakla birlikte, hala büyük bir onur olarak kabul edilmekteydi ve bu makama getirilen kişilerin büyük şöenler, eğlenceler düzenlemeleri beklenirdi. Ancak, zamanla oyunlar, yarışlar, eğlenceler düzenlenmesi çok masraflı olduğundan, devlet destek vermezse, kimsenin altından kalkamayacağı bir yük haline gelmişti. Batı Roma'daki son *consul*, 534 yılında görev yapan Decius Paulinus, Doğu Roma'daki ise 541 yılında görev yapan Anicius Faustus Albinus Basilius'dur⁴⁶.

5. Censor

Censor, *census* denilen ve her beş yılda bir yapılan nüfus kayıt listelerinin tutulmasından sorumlu olan makam idi. Ayrıca, Roma'nın ahlak yapısının şekillenmesinde büyük etkileri bulunmaktaydı. Bu makam ilk olarak Roma'nın altıncı kralı Servius Tullius tarafından kurulmuştur. Krallığın sona erip, Cumhuriyet dönemine geçilmesi ile, M.Ö. 443 yılına kadar *consul*'ler, *census* denilen listelerin hazırlanması görevini yerine getirmişlerdir. M.Ö. 442 yılında, göreve seçimle *consul* getirilmemiş, bunun yerine *tribunus militum*'dan *consul* atanmıştır. Bu *pleb*'lerin, önemli *magistra*'lıklara getirilme adına, *patricius*'lara karşı kazandıkları çok önemli bir zaferdir⁴⁷. *Census*'u kontrol etme yetkisinin de *pleb*'lerin eline geçmesinden korkan *patricius*'lar, *pleb*'lerin peşpeşe kazandığı siyasi zaferlere karşılık olarak, *census*'u hazırlama görevini *consul*'lerin elinden alarak, *censor* denilen ve yalnızca *patricius* sınıfı mensuplarından seçilebilecek yeni bir *magistra* oluşturarak, önemli bir karşı atak yapmışlardır⁴⁸.

⁴⁶ Wallace-Hadrill, s. 20.

⁴⁷ Oniki Levha Kanunundan sonra *pleb*'lerin *magistra* olma arzusu ve iki *consul*'den daha fazla sayıda *magistra*'ya duyulan ihtiyaç sonucunda *tribunus militum* kurulmuştur. Roma'da, M.Ö. 444 ile M.Ö. 367 yılları arasında, senato kararı ile, *consul* yerine üç ya da altı *tribunus militum* işbaşına getirilmiştir. Bunlar arasında *pleb*'lerin de olması, *pleb*'lerin de *consul* olmaya başlamalarından sonra, bu makamın ortadan kalkmasına yol açmıştır. **Umur**, (Lügat), s. 211.

⁴⁸ Bunlar da genellikle eski *consul*'lar arasından seçilirlerdi. **Umur**, (Roma) s.39.

M.Ö 351 yılında, *patricius* sınıfının *ensor* makamındaki tekeli ortadan kaldırılmış ve C. Marcus Rutilius ilk *pleb censor* olmuştur⁴⁹. M.Ö. 339 yılında, *pleb*'ler, aynı anda görev yapan *ensor*'lardan birinin mutlaka *pleb*'lerden seçilmesi hakkını elde etmişler, M.Ö 131 yılında ise, her iki *ensor*'un da, *pleb* sınıfına mensup olanlardan seçilebilmesi mümkün hale gelmiştir⁵⁰. Daha önceleri, aynı anda görev yapan iki *consul*, *census*'u hazırlamış olduğundan, *ensor* makamının da, benzer şekilde devam etmesi, yani aynı anda iki *ensor*'un görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Yine *consul* makamına benzer şekilde, *ensor*'lardan biri, görevi başında iken görevini yerine getiremeyecek bir durumla karşılaşarsa, örneğin ölürse, yerine bir yenisi seçilmekteydi⁵¹.

Censor'lar, *consul*'un başkanlığındaki *comitia centuriata* tarafından onsekiz aylık bir görev süresi için seçilirlerdi⁵². Her iki *ensor*'un da aynı gün seçilmesi şart olduğundan, ikinci *ensor*'un seçimi tamamlanmadan ilk *ensor*'un resmen seçildiği kabul edilmemekteydi⁵³. Seçimlerin sonuçlanmasının ardından, *ensor*'lara, bir *lex centuriata* ile *ensor* yetkileri tanınmaktaydı⁵⁴. Görüldüğü üzere, *ensor*'ların görev süreleri, diğer tüm *magistra*'lardan farklı idi. Aslında *ensor* makamı ilk kurulduğunda, görev

⁴⁹ Liv. 7. 22. C. Marcus Rutilius, aynı zamanda arka arkaya iki kere *ensor*'luk yapan ilk kişidir. Aslında, bir kimsenin iki kere *ensor* makamına getirilmesini yasaklayan herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte, ilk uygulama M.Ö. 351 yılında gerçekleşmiştir. Rutilius, kendinden sonra tekrar benzer bir durumun gerçekleşmemesi için, iki kere *ensor* olmayı yasaklamıştır. **Hunter** W. A.: Roman Law in the Order of a Code, 4. Ed., London 1903. s, 27.

⁵⁰ Liv. 8. 12. **Hunter**, s. 28.

⁵¹ Ancak bu durum yalnızca bir kere, M.Ö. 393 yılında gerçekleşmiş ve beş yıllık süre zarfında Gauller Roma'ya saldırmışlar ve Roma'lular *ensor*'lar da yapılan bir değişimin bir uğursuzluk olduğuna inanmışlardır. Liv.5.31 Bundan sonra, *ensor*'ların birinin ölmesi üzerine, diğer *ensor* da görevden çekilmekte ve iki yeni *ensor* onların yerine getirilmekteydi. Liv.6.27, Liv.9.34, Liv.24, 43, Liv.27,6.

⁵² Liv.40.45.

⁵³ Liv. 9. 34. *Censor*'ların seçiminde, *consul* ve *praetor*'ların seçimlerinden daha farklı törenler yapıldı. Bunun da amacı, söz konusu makamın diğerlerinden farklı olduğunun vurgulanması idi. **Schiller**, (Bureaucracy), s. 33.

⁵⁴ Cic. de Leg. Agr. II. 11.

süreleri bir *lustrum* yani, beş yıl olarak kararlaştırılmış, ancak yaklaşık on yıl gibi bir süre sonra, diktatör Mam. Aemilius Mamercinus tarafından çıkarılan kanunla, görev süreleri onsekiz ay ile sınırlandırılmıştı⁵⁵. *Censor*'ların *imperium*'u yoktu, buna bağlı olarak da yanlarında *lictor* bulunduramazlardı. *Comitia curiata* değil, *comitia centuriata* tarafından seçilirlerdi. Bunlara bağlı olarak, *cursus honorum* içindeki sıralamada, *censor*, *consul* ve *praetor*'un aşağısında yer almaktaydı. Buna rağmen, Roma toplumunda *censor*'lara büyük saygı duyulmaktaydı. Hatta diktatörler dışında, toplumda en fazla saygı duyulan ve çekinilen kişiler *censor*'lardı dense yanlış olmaz⁵⁶. Bunun nedeni ise, *censor*'ların elinde, *senatus*'a üye olacak kişileri seçme (*lectio senatus*), göreve layık olmayan *senatus* üyelerinin görevine son verme (*senatu movere*), toplumu şerefli ve şerefsiz olanlar şeklinde listeleme⁵⁷, gibi yollarla *regimen morum* denilen ahlaksal bakımdan toplumun kontrolü ve denetimini gerçekleştirmekte yetkisinin bulunması ve *regimen morum* denetimini yaparken tamamen kendi başlarına karar verebilme, kararlarını denetleyecek herhangi bir mercinin olmamasıdır⁵⁸.

Censor makamı M.Ö. 443' ten M.Ö. 22'e kadar 421 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Ancak bu uzun süreç içinde, bazı 5 yıllık dönemlerin, hiçbir *censor*'un görev başına getirilmeden geçirildiği de söz konusu olmuştur⁵⁹.

⁵⁵ Liv. 4. 24; 9. 33.

⁵⁶ *Censor*'lar da, *consul*'lar ve *praetor*'larınkine benzer resmi togalar giyerlerdi. *Censor*'ların cenazelerinde de en önemli *magistra*'larıncı gibi çok büyük törenler düzenlenirdi. *Censor* makamı, *sanctus magistratus* olarak kabul edilirdi. *Censor*'lar da, doğal olarak *sulla curulis* sahibi idiler. Ancak giydikleri *toga*'lar hakkında çeşitli farklı görüşler bulunmaktadır. Cenazelerinde ihtişamlı, büyük törenler düzenlenmekteydi. Hatta, *funus censorium*'un imparator cenaze törenleri kadar görkemli olduğu bilinmektedir. **Boak A./Sinnigen W.:** A History of Rome to AD. 565 London, 1977, s. 273.

⁵⁷ Cic. pro Cluent. 46. 128 “*in delectu dignitatis et in iudicio civium et in animadversione vitiorum*”.

⁵⁸ **Berger**, s. 671.

⁵⁹ Sulla'nın diktatörlüğü sırasında, M.Ö. 82-70 yıllarında *censor* seçilmemiştir. Sulla'nın ortadan kaldırmaya çalıştığı *censor*'luk, Pompey ve Marcus Licinius

Censor'ların en önemli görevi, *census* denilen Roma vatandaşlarının ve onların malvarlıklarının resmî biçimde kayda alınmasını, *lectio senatus* denilen, *senatus* sınıfı üyelerinin belirlenmesini ve *recognitio equitum* denilen şövalye sınıfı üyelerinin seçilmesini sağlayan listenin hazırlanmasıdır⁶⁰. Belki de onları toplumda en fazla korkulan makam haline getiren diğer bir görevleri, *regimen morum* yani Roma toplumun ahlak yapısını korumaktı. *Censor*'lar bu amaçla kendilerine tanınmış olan geniş takdir yetkisi dahilinde, kişilerin ahlakî yapılarını değerlendirirdi. Bu şekilde, *censor*'lar Roma toplumunun ahlak yapısının (*mos maiorum*) koruyucuları haline gelip, kişilerin özel hayatlarına müdahale edebilme hakkına sahip olmuşlardır⁶¹. *Censor*'lar Roma toplumunun ahlak yapısına uygun kabul etmedikleri davranışları yapan kişilere, *nota* ya da *notatio* denilen cezalar vermekteydiler (*animadversio censoria*). *Censor* tarafından *nota* ile cezalandırılan kişiler, *ignominia* olur, bunlar, toplumdaki itibarlarını kaybederler ve iyi bir isimdem mahrum kalırlardı⁶².

Aile mallarının (*res familiares*) israf edilmesi, uzun süre bekar kalıp, evlenmekten kaçınılması, boşanma, baba hakimiyeti (*patria potestas*)⁶³ ve

Crassus döneminde yeniden itibar kazanmıştır. Daha sonraları ortaya çıkan iç savaş dönemlerinde de, *censor* seçilmediğini görmekteyiz. Uzun bir aralıktan sonra M.Ö. 22 yılında Augustus, söz konusu boşluğu doldurmaları için, Lucius Munatius Plancus ve Aemilius Lepidus Paullus'u *censor* olarak göreve getirmiştir. Bunlar bu makama getirilen son kişilerdir. Daha sonraları imparatorlar *censor*'ların görevlerinin bir kısmını ifa etmeleri için *praefectura morum* denilen yeni bir makam oluşturmuşlardır. Bazı imparatorlar, *census* düzenletirlerken, *censor* ünvanını isimlerinin yanında kullanmışlardır. **Boak/Sinnigen**, s. 274.

⁶⁰ Liv. 3. 3. 28.

⁶¹ Cic. de Leg. 3. 3; Liv. 4. 8; 24. 18; 40. 46; 41. 27; 42. 3.

⁶² **Prichard** A. M.: *Leage's Roman Private Law, Founded on the Institutes of Gaius & Justinian*, 3. Ed., New York 1967, s. 89.

⁶³ Aile evlatlarının eğitimi, terbiye edilmesi ya da cezalandırılması şeklindeki aile babasının kontrolüne bırakılmış alanlarda *censor*, aile babasının sınırsız otoritesini senetlemeye ve belli oranda sınırlandırmaya, onların haklarını kötüye kullanmalarını engellemeye çalışmışlardı. **Kunkel** W.: *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, Transl. by J. Kelly, Oxford 1973, s. 51.

efendi hakimiyeti (*patronus*) haklarının kötüye kullanılması⁶⁴ tarlasına iyi bakmamak *censor* tarafından cezalandırılma sebebi idi⁶⁵.

Son olarak da *censor*'lar, *census*'lara kaydedilmiş olan malvarlıkları oranında, Roma vatandaşlarının vergi ödemelerini denetlerlerdi. Kamu binalarının ve tapınakların ne durumda olduklarını incelerler ve gerekli görürlerse bunların tamir edilmelerini sağlarlardı⁶⁶. Kamu alanlarına özel kişilerin müdahale etmelerini engellerler⁶⁷, tapınak, basilika, tiyatro, revak, gibi yeni kamu binaları, yollar, şehir duvarları, su kanalları, limanlar, köprüler inşa ettirirlerdi. Bu işler için *senatus*'un, *censor*'lara tahsis ettiği paralar kullanılırdı⁶⁸.

6. Dictator

Cumhuriyet döneminde *dictator*, olağandışı bir makam olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁹. Özellikle devletin güvenliğinin tehlikede olduğu, büyük karışıklıkların baş gösterdiği dönemlerde, görev süresi altı ayı geçmemek suretiyle, *consul*'lerden biri tarafından bir *dictator* atanırdı. Bunun için öncelikle senato, bir *senatus consultum* ile *consul*'leri, bir *dictator* aday göstermeleri hususunda yetkilendirirdi. *Dictator*'un görevi, kendisini tayin eden *consul*'un görevinin sonlanmasıyla birlikte sona ererdi⁷⁰.

⁶⁴ *Censor*'lar, efendilerin kölelerini vahşice cezalandırmalarını engellemeye çalışmıştı. **Umur Z.:** Roma Hukuku Ders Notları, 3. Bası, İstanbul 1998, s. 158 (Notlar).

⁶⁵ Gell.4. 12.

⁶⁶ Liv. 24. 18; 39. 37; 42. 3; 45. 15.

⁶⁷ Liv. 42. 3; 43. 16.

⁶⁸ Liv. 40. 51; 44. 16.

⁶⁹ Bu makamın adı, daha önceden *magister populi* denen makamın yenilenmiş biçimidir. **Lintott A.:** The Constitution of Roman Republic, Oxford 1999, s. 110; *Dictator*'un *praetor maximus* olduğu gerçek değildir. **Brennan T. C.:** The Praetorship in the Roman Republic, Oxford 2000, s. 39 vd.

⁷⁰ *Dictator*'ların atanmasına ilişkin ilk kanun *lex de dictatore creando*'ya göre, daha önce *consul* olmamış hiç kimsenin *dictator* makamına getirilmesi mümkün değildi. Ancak bu kanunun uygulanmadığı bazı istisnai durumlarda da karşılaşılmıştır. Çok acil bir ihtiyacın olduğu ve gerekli olduğuna inanıldığı durumlarda, *consul*'lardan

Dictator, esas olarak Cumhuriyet ile bağdaşmayan bir *magistra* idi. Öncelikle diğer tüm *magistra*'ların üstünde idi. *Tribunis plebis* dışındaki diğer tüm makamlar, onun emri altında olurdu. Buna göre, normal dönemlerde bağımsız olan *magistra*'lar, artık *dictator*'un emirlerine uymak zorunda kalırlardı. Bunu yapmayan *magistra*'ların görevlerine son verilirdi. *Dictator*'un, *tribunis plebis* karşısındaki durumu ise tam olarak belirgin değildir. *Dictator*'un görev süresi boyunca bağımsız olarak görevini ifa etmeye yetkili olan tek makam *tribunis plebis* idi. Ancak, *tribunis plebis*'in *dictator*'u veto edebileceğini ya da onun üzerinde bir otorite kullanabileceği anlamını çıkarmak yanlış olur. *Dictator*'a 24 adet *lictor* eşlik ederdi. Roma Cumhuriyetinin karakteristik özelliği olan, aynı makamda, aynı anda iki kişinin görev yapması ve birbirlerini veto edebilecek olmaları kuralının tek istisnası *dictator* idi. *Dictator imperium magnum* sahibi idi. Üstelik *dictator*, görevi sırasında yaptıklarından hukuken sorumlu tutulmazdı. *Dictator* tek başına, askeri, idari ve kazai tüm yetkileri *rei gerundae causa* biçiminde kullanırdı. Cumhuriyetin son dönemlerinde ortadan kalkmıştı. Sulla ve Caesar ise, *dictator*'luğu tamamen değiştirerek, yeni bir biçime soktular⁷¹. Cumhuriyet ile bağdaşmayan bu *magistra*'lığın, krallığın sonlandırılmasından 9 yıl gibi kısa bir süre M.Ö. 501 ortaya çıkması ise, dikkate değer bir durumdur.

Dictator seçimi kural olarak Roma'da gerçekleştirilirdi. Eğer *consul* şehir dışında ise, biri seçimde hazır bulunması için Roma'ya çağrılırdı. Ancak, *consul*'lerden en az birinin şehre dönmesi mümkün olamıyorsa, *dictator* seçilmesi hususunda yetki veren *senatus consultum*, *consul*'un bulunduğu ordugaha gönderilir ve *consul* burada seçimi yapardı. *Dictator*, *patricius* sınıfı mensupları arasından seçilmekteydi. İlk *pleb dictator* ise, yine *pleb* olan *consul* Marcus Popillius Laenae tarafından atanan Gaius Marcius Rutilius idi⁷².

biri tarafından herhangi bir tanığa gereksinim duyulmaksızın geceyarısından, sabaha kadar bir *dictator* atanabilirdi. **Lintott**, s. 111.

⁷¹ **Umur**, (Roma), s. 31.

⁷² **Brennan**, s. 41.

Yukarıda da belirtildiği üzere, *dictator* görevi sırasında yaptığı işlemlerden dolayı, hukuken sorumlu tutulmazdı. Bunun yanı sıra, *dictator*'un *consul*'dan farklı olarak senato'dan daha bağımsız olarak hareket edebilirdi, insanlara bir mahkemece yargılaması yapılmaksızın ceza verme hususunda daha geniş yetkileri vardı. *Dictator*'lerin kanun çıkarma ve kanunlarda gerekli gördükleri düzeltmeleri yapabilme yetkileri de söz konusu idi. Ayrıca *dictator*'un hakim olarak hareket etmesi de mümkündü. Görüldüğü üzere, *dictator*'un kraldan farkı, görev süresinin hayatı boyunca devam etmemesi, bunun yerine belli bir süre ile, bu da en fazla altı ay idi, sınırlandırılmış olmasıdır. Ayrıca *dictator*'un devlet hazinesi üzerinde herhangi bir otoritesi bulunmazdı, bunun yerine, kendisine senato tarafından verilmiş olan parayı kullanabilirdi. Roma'dan ayrılmasına asla izin verilmezdi, çünkü aksi halde cumhuriyete karşı bir tehdit oluşturabilirdi⁷³.

Dictator ile birlikte üzerinde durulması gereken bir diğer makam ise, *magister equitum*'dur. Kelime anlamı olarak atlıların-şövalyelerin komutanı anlamı gelen bu makam, *dictator*'un baş yardımcısı olarak faaliyet gösterirdi. *Dictator*, gerekli gördüğü zamanlarda, *magister equitum* ile görüşür, onun fikirlerini alırdı⁷⁴. Bir *dictator*'un görevi sırasında *magister equitum* şeklindeki yardımcısı olmaksızın faaliyetlerde bulunabilmesi mümkün değildi. Bu yüzden 6 aylık süre içinde *magister equitum* ölürse, yeni bir *magister equitum* tayin edilmesi bir zorunluluk oluştururdu. *Magister equitum*, *dictator*'un emri altında çalışmakla birlikte, kendisine *praetor imperium*'u tanınırdı ve *dictator*'un bulunmadığı zamanlarda onun vekili olarak hareket ederdi. Bir kimsenin *magister equitum* olabilmesi için, genellikle aranan kriter daha önce *praetor* olmuş olmasıydı. Ancak bu her zaman için aranan zorunlu bir şart değildi. İsminden de anlaşıldığı üzere, *magister equitum*, atlı birliklerin komutanı idi⁷⁵. Augustus'un yasal düzenlemele-

⁷³ Braund, s. 153.

⁷⁴ Bazı istisnai durumlarda ise, *magister equitum* ile görüşmesi hususunda *senatus* kararı bulunurdu. Gruen E. S.: The Last Generation of the Roman Republic 31 BC-AD. 37, California 1974, s.74.

⁷⁵ *Magister equitum*, *toga praetoria* giyer ve kendisine altı *lictor* eşlik ederdi. Bilinen en ünlü *magister equitum* ise, Antonius Marcus'tur. Marcus Antonius, Iulius

rinden sonra, *dictator*'luk makamı ile birlikte, *magister equister* de, ortadan kalkmıştır⁷⁶.

7. Tribunus Militum

Cumhuriyet döneminde, *patricius- pleb* mücaadelesi sonucunda ortaya çıkmış olan bu makam, görev başındaki iki *consul*'un yanısıra, bir diğer *magistra*'ya duyulabilecek ihtiyaç halinde söz konusu olmaktadır. *Senatus* kararı ile, bazen *consul*'ler yerine (*proconsulibus*) üç ya da altı *tribunus militum* göreve getirilirdi. *Pleb*'lerin *patricius*'lara karşı kazandığı zaferlerden biri de, *tribunus militum*'dan birinin *pleb*'lerden seçilebilecek olmasıdır. Bu makam, bir çeşit askeri kumandanlık görevini de yerine getirmekte ve istisnai durumlarda, *consul*'un yerini tutmaktaydı. *Tribunus militum*, *pleb*'lerin *consul* makamına getirilebilmesinin mümkünleşmesinden sonra, ortadan kalkmıştır⁷⁷. *Tribunus militum*'un üç bazen de altı adet olmasının altında yatan sebep ise, Cumhuriyet döneminin başında fazla sayıda *magistra*'ya ihtiyaç duyuluyor olmasıdır. *Consul* daima iki adet iken, istisnai durumlarda onların yerine getirilebilecek olan *tribunus militum*, iki kişi ile halledilemeyecek sorunların söz konusu olması halinde, bu sorunları çözmekle görevlendiriliyordu⁷⁸.

8. Tribunus Plebis

M.Ö. 494 yılında Roma düşman kuşatması altında iken, *pleb* askerler, savaşmaktan kaçınmışlar, bunun yerine, Aventine tepesine çekilmişlerdir. Söz konusu durumun ciddiyetini çabuk kavrayan *patricius*'lar, *pleb*'lere istedikleri imtiyazları tanımaktan kaçınmamışlardır. Bu şekilde *pleb*'ler, kendi görevlilerini seçebilme hakkını elde etmişlerdir. Bu görevliler, *tribunus plebis* ve *aediles plebi* idi ve *pleb*'ler tarafından seçildikleri için onların çıkarlarını korumayı hedeflerlerdi. Bu yüzden de, yani *pleb*'ler

Caesar'un, ilk *dictator*'luğu sırasında *magister equitum* görevini gerçekleştirmiştir. Gruen, s. 75.

⁷⁶ Lintott, s. 112.

⁷⁷ Umur (Roma), s. 37.

⁷⁸ Umur (Notlar), s. 20.

tarafından seçildikleri için, gerçek anlamda *magistra* oldukları söylenemez ve *magistra*'ların sahip oldukları haklara sahip olamazlardı. Esas olarak bu makama getirilenler devlet işlerine karışmazlar, orduyu kumanda edemezlerdi. Ancak, *tribunus plebis*'in en önemli silahı, senatonun ve diğer *magistra*'ların icraatlarına karşın *intercessio* haklarını kullanarak, emirlerin icrasını durdurabilmektir. *Tribunus plebis pleb*'lerin çıkarlarını korumak için kurulduğu için, onların aleyhine olacağı düşünülen kararları veto ederdi. Üstelik *tribunus plebis*'in dokunulmazlığı, kutsallığı (*sacrosanctus*) vardı. Bu kutsallık, görevi sırasında bir *tribunus*'a zarar veren kimseyi öldürebilme biçiminde, *pleb*'lere tanınan hak ile güçlendirilmişti⁷⁹. Bir yıllık görevleri süresince, Roma'dan dışarı çıkamazlar ve gece gündüz evlerinin kapısını, kendisine arzu ve şikayetlerini iletmeye gelen *pleb*'lere açık tutarlardı. M.Ö. 494 yılında kurulan bu makam, başta iki adet, M.Ö. 471 yılında dört, M.Ö. 457 yılında ise on adet olmuştur. *Tribunus plebis*, *pleb* meclislerini (*consilia plebis*) toplayarak *plebiscitum* teklifinde bulunabilirdi. *Aedilis plebi*, *aedilis curulis*'in faaliyetlerine benzer faaliyetlerde bulunur esas olarak, *tribunus plebis*'in yardımcıları sıfatını taşırdı⁸⁰.

⁷⁹ Aslında *tribunus plebis*'e tanınan yetkilerin büyük çoğunluğunun temelinde bu dokunulmazlık yermektir. Buna göre, *tribunus plebis*'e zarar vermek, vetosunu dikkate almayarak saygısızlık etmek ölüm cezası ile cezalandırılmaktaydı. Ancak, çok istisnai hallerde, örneğin Tiberius Gracchus'un *tribunus plebis* görevi sırasında, *tribunus plebis*'in yetkileri çok fazlalaşmış ve tüm idari yapı üzerinde etkin hale gelmiştir ve her türlü kararda veto hakkını kullanabilme olanağı tanınmıştır. **Potter** D.: Roman Empire at Bay AD. 180-395, New York 2004, s. 62.

⁸⁰ Bu makama yalnızca *pleb*'ler getirilmekteydi. Bu makama getirilmemekle birlikte, *tribunus plebis*'in sahip olduğu tüm yetkileri kendinde bulundurabilen ilk kişi imparator Augustus olmuştur (*tribunicia potestas*). Bu yetki Augustus'un hükümdarlığının genişlemesinin nasıl meşrulaştırıldığını göstermektedir. İmparatorun *tribunus plebis*'in yetkilerine sahip olması uygulaması Augustus'tan sonra da devam etmiştir. Çoğu imparator bu yetkilere, imparator olması ile birlikte kavuşurken, bazı imparatorlar, örneğin Tiberius, Titus, Marcus Aelius ise, söz konusu yetkilere kendilerinden önceki imparatorun hükümdarlığı sırasında sahip olmuşlardır. Marcus Agrippa ve Drusus II ise, imparator olmamalarına rağmen, *tribunicia potestas* sahibi olmuşlardır. **Lintott**, s. 113

Tribunus makamının yetkileri yalnızca Roma şehri içinde etkili olmaktadır. Roma'nın dışında bu yetkilerini kullanabilmeleri mümkün değildir. Bu yüzden de, Roma'nın dışına çıktıklarında, dokunulmazlıkları ortadan kalkardı. Ancak, Roma şehrinin içinde *habeas corpus* yetkileri söz konusu idi. *Tribunus plebis*, belli noktalarda *pleb*'lerin koruyucusu, haklarının savunucusu olmuştur. Örneğin bir *magistra*, bir *pleb* aleyhine işlem yapmakla, onu tehdit ediyorsa, söz konusu *pleb*'in *tribunus plebis*'e başvurma olanağı bulunmaktaydı. *Tribunus plebis* makamının şahsına özgü özelliklerinden dolayı, bu makama getirilmiş kişilere *lictor* eşlik etmez ve onların *imperium*'ları bulunmazdı. Bununla birlikte, kendilerine *toga praetexta* giyme hakkı tanınmıştı⁸¹.

M.Ö. 421 yılına kadar, *tribunus plebis* yalnızca *pleb*'lerden seçilmekteydi. Cumhuriyet döneminin sonlarında, *patricius* sınıfı mensubu olan politikacı Clodius, kendini *pleb* köklerinden gelen bir aile tarafından evlat edindirmiş ve sonra da *tribunus plebis* makamına getirilmiştir. Lucius Cornelius Sulla'nın diktatörlüğü zamanında ise, *tribunus plebis*'in yetkileri, veto haklarının kaldırılması ve senatonun rızası olmaksızın, *consilium plebis* huzuruna herhangi bir teklif getiremeyecek olmaları yoluyla büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Crossus ve Pompey'in *consul*'luğu döneminde ise eski itibarlarına yeniden kavuşmuşlardır. Cumhuriyet döneminin sonlarından, ortadan kalkmasına kadar, *tribunus plebis* bu makama getirilen kişilerin, şahsi çıkarları ve ünleri için kullanılmıştır⁸².

9. Princeps Senatus

Cursus honorum'un dışında kalmakla ve *imperium* sahibi olmamakla birlikte, Roma idari yapısı içinde büyük önem taşıyan bir diğer makam ise, *princeps senatus* idi. Bu makam, hayat boyu elde bulundurulmuş bir makam değildi. Göreve gelen her yeni *ensor*, *princeps senatus*'u seçerdi. Dolayısıyla bu makam, *ensor*'un görev süresi olan beş yıl ile sınırlı idi. Ancak, yeni gelen *ensor* görev başındaki *princeps senatus*'un görev süresini bir beş

⁸¹ Braund, s. 154.

⁸² Lintott, s.113.

yıl daha uzatabilirdi. *Princeps senatus, patricius* sınıfı mensupları, ve özellikle eski *ensor*'lar arasından seçilirdi. Bu makama getirilmek çok büyük bir prestij sağlamaktaydı. Genellikle *princeps senatus*, senato toplantılarında ilk konuşan kişi olurdu. Cumhuriyet döneminin ilerleyen zamanında daha da önem kazanmıştı. *Princeps senatus*'un senatoyu toplantıya çağırma ve toplantıyı erteleme, toplantı gündemini belirleme, toplantı yerini belirleme yetkisi bulunmaktaydı⁸³.

B. SENATO ve HALK MECLİSİ

Roma idari yapısında, çok uzun süre boyunca etkili olmuş diğer kurumlar ise, *senatus* denilen Roma senatosu ve Roma halkının görüşlerini dile getirebildiği halk meclisidir.

1. Senatus

Belki de, Roma tarihi boyunca en etkin ve daimi olan kurum, Roma senatosudur. Roma'nın ilk zamanlarından, Batı Roma imparatorluğunun son günlerine kadar, etkisi, işlevleri, önemi değişmekle beraber, ayakta kalmayı başarmıştır.

Konumuz gereği, Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk dönemlerinin idari yapısına baktığımızda da, senato'nun farklı etkinliğinin bulunduğunu görürüz. Cumhuriyet döneminin başlarında senato, siyasi açıdan güçsüz bir konumda iken, *magistra*'ların ve belli oranda halk meclisinin daha baskın olması söz konusudur. Bunun nedeni de, Krallık rejiminden, Cumhuriyete geçilmesidir. Senatonun tekrar güçlenerek, otorite sahibi olması belli sürenin geçmesini gerektirmiştir. Cumhuriyet döneminin ilerleyen yıllarında senato baskın hale gelmiş ve buna karşılık çeşitli önlemler alınması söz konusu olmuştur⁸⁴.

⁸³ Gruen, s. 76.

⁸⁴ Karadeniz-Çelebican, s. 46. Gracchus kardeşlerin farklı zamanlarda yapmaya çalıştıkları ve başarısızlıkla sonuçlanan reform çalışmaları, *senatus*'un otoritesine karşı alınmaya çalışılan önlemlere örnek olarak gösterilebilir. **Umur**, (Roma), s. 81.

Cumhuriyet döneminden, İlk İmparatorluk dönemine geçilmesi ile birlikte, senato prestij ve otoritesinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Aslında, bu dönemde, *senatus*'un artık işleyemez hale gelen ve tamamen fonksiyonlarını yitirmiş olan halk meclisleri karşısında çok daha etkin olduğunu söyleyebilirsek de, imparator'un her alanda söz sahibi olması ile, *senatus* da, imparatorun otoritesini kuvvetlendirmeye yarayan bir araç şeklini almıştır. İmparator Diocletianus'un düzenlemelerinden sonra ise, gücünü bir daha toplayamayacak şekilde yitirmiştir. İlk imparatorluk döneminde, *senatus*'un halk meclislerine oranla daha etkin olmasının bir sonucu da, yargı alanındadır. Halk meclisinin yargılamaya ilişkin tüm yetkileri, bu dönemde *senatus*'a geçmiştir⁸⁵.

Senatus kelime olarak Latincedeki *senex* (yaşlı adam)'dan türemiştir. Bir çeşit yaşlılar heyeti biçimde ortaya çıkmıştır⁸⁶. Roma Senatosuna kural olarak yalnızca *patricius* sınıfından gelen Roma'lı erkekler girebilmekteydi. Senatörler, toplumda saygın bir yeri, zengin, *patricius*'lardı. Senatörlerin, bankerlik yapmaları ya da başka bir kamu görevinde yer almaları yasaklanmıştı. Denizaşırı ticaret yapmaya elverişli, belli bir büyüklükteki gemilere sahip olamazlar, senato'dan izin almaksızın, İtalya'dan ayrılamazlardı. Senatörlere herhangi bir maaş ödenmesi söz konusu değildi⁸⁷.

Magistra'ların yaptığı kanun teklifleri, *senatus*'da tartışılır ve daha sonra da halk meclislerine götürülürdü. Halk meclislerince kabul edilen öneriler, tekrar *senatus* tarafından onaylanması ve halka duyurulması gerekmektedir. Ayrıca, devletin gerek iç, gerekse de dış sorunlarında *senatus*'a danışılmaktaydı. *Senatus* bir danışma heyeti olduğundan, açıkladığı görüş-

⁸⁵ Örneğin ceza davalarında, davaya *consul* başkanlık eder, *senatus* üyeleri de, jüri görevini ifa ederlerdi. **Karadeniz- Çelebican**, s. 50.; **Umur**, (Roma), s. 104 vd.

⁸⁶ Roma Senatosunun, ilk Roma kralı Romulus tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Bu senatada 100 Roma'lı erkek bulunmaktaydı. 5. Roma kralı Lucius Tarquinius Priscus ise, 100 Roma vatandaşı erkeğin daha senatoya girmesini mümkün kılmıştır. Cumhuriyet döneminin başında senatörlerin sayısı 300'e ulaşmıştır. **Umur**, (Roma), s. 105.

⁸⁷ **Millar** F.: *The Emperors in Roman World*, Cornell 1977, s. 36.

lerin büyük önemi bulunmaktaydı⁸⁸. Cumhuriyet döneminin senato'sunun idari alandaki en önemli fonksiyonlarından biri, *senatus consultum* denilen kararları çıkarmasıdır. Cumhuriyetin ilk zamanlarında bir tavsiye niteliği taşımakla birlikte, senatoya duyulan büyük saygıdan dolayı, uyulmaları hususunda genel bir inanış oluşmuştu⁸⁹. Daha önce de belirtildiği üzere, Cumhuriyetin ilerleyen zamanlarında *senatus*'un otoritesinin artmasına bağlı olarak, *senatus consultum* kanun olarak kabul edilir hale gelmiştir⁹⁰. Senato'nun Roma'nın mali yapısı üzerinde de, etkin bir nüfuzu bulunmaktaydı. İlk İmparatorluk döneminde, senato çeşitli eyaletlerin yönetimini de yürütmekteydi⁹¹.

Senato toplantıları, *pomerium* denilen Roma şehri sınırları içinde yapılmaktaydı. Roma şehri sınırlarının bir mil dışında, bir senato toplantısı yapılabilmesi mümkün değildi. Senato toplantılarından önce çeşitli dini törenler yapılmaktaydı⁹². Toplantıya, günün ilk ışıkları ile başlanırdı. Genellikle *consul* başkanlık eder ve bir açılış konuşması yapar, ardından da konu hakkında söz almak isteyen senato üyeleri kademelerine göre konuşurlardı. Senatörler, görüşlerini diledikleri şekilde, özgürce ifade edebilirlerdi. Senato toplantıları gündeğumundan, günbatımına kadar sürebileceğinden, bir senatör bir öneri hakkında akşam olana kadar, dileği sürece konuşabilirdi (*diem consumere*)⁹³. Oylama zamanı gelince, *magistra* kendi teklifi iletir ve senatörler ya olumlu ya da olumsuz olarak oy kullanırlardı⁹⁴.

⁸⁸ Karadeniz-Çelebican, s. 45.

⁸⁹ Bu tavsiyeler, kural olarak *magistra*'lara, özellikle de, *consul*'lere, askeri alandaki uyuşmazlıkların görülmesine ilişkin olmaktadır. Millar, s. 37.

⁹⁰ Umur, (Roma), s. 55.

⁹¹ 3. yüzyıldan itibaren, Senato olağanüstü durumlarda etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Ciddi bir tehlikenin baş gösterdiği zamanlarda, senato çıkardığı bir *senatus consultum* ile, yönetime bir *dictator* getirilmesi hususunda yetki verirdi. Millar, s. 37.

⁹² Millar, s. 37.

⁹³ Lintott, s. 82.

⁹⁴ Senato'daki oylamalar, oylanın konunun taşıdığı öneme göre, farklı biçimlerde oylanmaktaydı. Çok büyük önem taşımayan konulara ilişkin oylamalar, her bir

İlk İmparatorluk döneminde ise, senato toplantılarına imparator başkanlık ederdi. Cumhuriyet döneminden farklı olarak, İlk İmparatorluk döneminde, senatörlerin tamamen bağımsız, diledikleri biçimde görüş bildirmeleri mümkün olmamaktaydı. Örneğin, senatörlerin imparatorun iradesinin aksine oy kullanabilmeleri mümkün değildi. İmparatorun görüşünün aksini düşünen senatörler, toplantıya gelip, aksi oy kullanmak yere, o gün, toplantıya katılmamayı tercih etmişlerdir⁹⁵.

2. Halk Meclisleri

Cumhuriyet döneminin idari yapısında büyük önemi olan halk meclisleri, Roma vatandaşlarının doğrudan doğruya yönetime katılabilmelerine olanak sağlamaktaydı. Halk meclisleri, *comiata curiata* ve *comiata centuriata* olarak ikiye ayrılmaktaydı. *Comitia centuriata*, hem *patricius*'ların, hem de *pleb*'lerin katıldığı halk meclisi idi. Sadece *patricius*'ların katılmaya hakkı olduğu halk meclisi ise, *comitia curiata* idi⁹⁶. Roma halkı önceleri üç, daha sonra ise altı *tribus* denilen aşiretten oluşmaktaydı. Her *tribus*, kendi içinde on *curia*'ya ayrılmıştı. Bu yüzden halk meclislerinin ilkinde *comitia curiata* denilmekteydi⁹⁷. Cumhuriyet döneminde, Roma şehri, on yedi *tribus*'a ayrıldı. Taşınmaz sahibi olmak şartıyla, hem *patricius*, hem de *pleb*'ler, *tribus*'lara kaydedilmişlerdi. Her *tribus*'ta, kayıtlı olanların sahip oldukları malvarlığına göre, beş sınıfa ayrılmaktaydı. Bu sınıflarda da toplam 94 adet *centuria* vardı. Bu yüzden, diğer halk meclisine de, *comiata centuriata* denilmekteydi⁹⁸.

senatörün sözlü olarak oyunu açıklaması ya da el kaldırması ile gerçekleştirilebilmekteydi. Önemli konularda yapılan oylamalarda ise, daha farklı bir yöntem izlenmekteydi. Olumlu oy kullanan senatörler, toplantı salonunun bir tarafında, olumsuz oy kullananlar ise diğer tarafında sıralanırdı. **Lintott**, s. 83.

⁹⁵ **Umur**, (Roma), s. 104 vd.

⁹⁶ *Comiata curiata*, krallık döneminden itibaren varlığını sürdüren en eski Roma halk meclisidir. Kralların seçimi bu meclis tarafından gerçekleştirilirdi. **Karadeniz-Çelebican**, s. 41.

⁹⁷ **Umur**, (Notlar), s. 11.

⁹⁸ **Umur**, (Notlar), s. 25.

Magistra'ların seçimini, kanun tekliflerinin kabul ya da red edilmesi ve yargılamada, halk meclisleri söz sahibi idi. Bu iki meclisten başka, *patricius-pleb* mücaadelesi sonucunda, *pleb*'lerin kazandığı bir başarı olarak, *concilia plebis tributa* denilen bir üçüncü çeşit halk meclisi daha kurulmuştu. Bu meclis önceleri, yalnızca *pleb*'leri bağlayan kararlar almakta iken, daha sonra yetkilerini artırarak, hem *pleb* hem de *patricius*'ları bağlayan *plebiscitum* denilen kararlar almaya başlamıştır⁹⁹.

Halk meclislerinde görüşülecek konular, üç hafta önceden, üç kere, sekiz gün ilan edilir ve böylece, toplantıya katılacakların konu hakkında fikir sahibi olma olanağını tanınırdı. Toplantılar genellikle *Campus Martius* ya da *Forum Romanum*'da yapılırdı. Toplantıya, davet sahibi *magistra* başkanlık eder, halkın görüşünü sorardı. Oylama önceleri sözlü, M.Ö. 3. yüzyılın sonundan itibaren ise, yazılı şekilde yapılmıştır¹⁰⁰.

Yukarıda da, açıklandığı üzere, Cumhuriyet döneminin sonlarından itibaren, halk meclisleri işleyemez hale gelmelerinden dolayı, önemini yitirmeye başlamış ve yetkilerinin büyük kısmını *senatus*'a kaptırmıştır. İlk imparatorluk döneminde ise, imparatorluk rejiminin özellikleriyle bağdaşmaması gereği, tamamen işlevsiz hale dönüşmüştür.

II. İLK İMPARATORLUK DÖNEMİ İDARİ YAPISI

Caesar'ın Roma idari yapısını yenileme, değiştirme biçiminde projeleri vardı, ancak bunu gerçek anlamda başaran Augustus olmuştur. Augustus, Roma idari yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Cumhuriyet devrini kapatarak, ilk imparatorluk dönemini geçilmesi ile, Roma'nın idari yapısı da farklılaşmıştır. Artık, *princeps* denilen imparatorun idari alanda etkin olması söz konusu olurken, Cumhuriyet dönemi kurumlarının özellikle de *magistra*'ların işlevlerini kaybetmişlerdir. Augustus, öncelikle eyalet yöneticilerine destek vermek amacıyla, şövalye sınıfına mensup olanlar arasından seçilen *procurator*'ları görevlendirmiştir¹⁰¹. Ancak, çok kısa bir süre sonra,

⁹⁹ Karadeniz-Çelebican, s. 45.

¹⁰⁰ Umur, (Lügat), s. 27.

¹⁰¹ Brauer G. C.: The Age of the Soldier Emperors: Imperial Rome, AD. 244-288, New Jersey 1975, s. 102 vd.

hem eyaletler, hem de Roma şehri için yeni düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. *Censor*'lar artık görevlerini yerine getirememeye, *curator*'lar, yiyecek temininde başarısız olmaya başlamış ve kamu hizmetlerinde aksamalar söz konusu olmuştur. Augustus, yönetimi devralarak, *praefectus vigilum*, *praefectus annonae*, *praefectus urbi* denilen temsilcilerini görevlendirmiştir ve bu şekilde senatonun gücünü de azaltmayı hedeflemiştir. Zaten senatonun gücünün azaltılması, Tiberius zamanından beri hedeflenen bir amaçtı¹⁰².

Ancak Roma bürokrasisine tamamen yeni anlayış kazandıran imparator Hadrianus olmuştur¹⁰³. Hadrianus ilk olarak imparatorluk işlerinin ve imparatorun şahsi işlerinin idarisi arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Azatlılara, idari yönetimde mümkün olduğunca az yer vermeye çalışmıştır. Görevlere, rütbelere, aşamalarına uygun maaşlar verilmeye başlanmıştır. *Advocatus fisci* denilen yeni bir makamın tesis edilmesiyle, *procurator*'ların yükleri azalmış ve böylece kendilerini tamamıyla devlet idarisine adayabilmişlerdir. İdare alanındaki yüksek rütbeli makamlara ise, şövalye sınıfı mensupları getirilmekteydi. İmparatorun danışma konseyi olan *consilium principis* yeni baştan düzenlenip, çoğunlukla şövalye sınıfına ait kişilerce doldurulmuştur. Görüldüğü üzere, Hadrianus'un yaptığı reformların büyük çoğunluğundan şövalye sınıfı üyeleri öne çıkarılmıştır. Bunun altında yatan amaç ise, senato sınıfı üyelerinin devlet idaresinde sahip oldukları büyük güç ve otoritenin azaltılması idi¹⁰⁴.

Hadrianus'un düzenlemeleri uzunca bir süre değiştirilmeden kullanılmıştır. Bu alanda Hadrianus'tan sonra, değişiklik yapan ilk imparator Septimius Severus'tur. Septimius Severus'un ilgi alanı esas olarak, eyaletlerdeki yapı idi. Buna göre, eyaletlerdeki bürokratik işleyişin, Roma şehrindekine büyük benzerlik göstermesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca, kendi otoritesini sağlamlaştırıp, senatonun nüfuzunu, azaltmak adına, kendine bağlı devlet adamlarının pozisyonlarını güçlendirmiştir. Bu yaklaşım, daha

¹⁰² Levine L. L.: *Caesarea Under Roman Rules*, Leiden 1975, s. 18.

¹⁰³ Levine; s. 19.

¹⁰⁴ Brauer, s. 104.

sonraları da devam etmiş. İmparatorlar mümkün olduğunca, kendilerini senatoya karşı güçlü kılmaya çalışmışlardır. Artık, *praefectus praetorio*'nun büyük önem kazandığını görmekteyiz. İlk imparatorluk döneminin başlarında, imparatorun yardımcıları esas olarak, eyaletlerde imparatorun temsilcileri olarak yetkilendirilmekteydiler. Cumhuriyet döneminin *cursus honorum*'u gibi, İlk İmparatorluk döneminin kariyerleri de, askeri hizmet ile başlamaktaydı. Bu uygulama İlk İmparatorluk döneminin sonuna kadar devam etmiştir¹⁰⁵.

Bu dönemde, hukuk fakültesinden yeni mezun olmuş olan hukukçular ya da genç avukatlar, belli bir staj eğitiminden geçip, ya *advocatus fisci* (hazine avukatı) ya da yüksek makamdaki görevlilerin sekreterleri olarak hizmet edebilmekteydiler. Bu şekilde hizmet veren genç hukukçular daha sonra, yüksek görevlere gelebilmekteydiler. Önemli görevlere gelebilmek için bir basamak teşkil eden bir diğer ise makam ise, *ab epistulis* idi. Bunlar, genellikle resmi görevliler, memurlar veya kamu kurumlarının resmi sorularını içeren ve imparatora ya da onun temsilcilerine yöneltilmiş mektupları kabul ederler ve incelerlerdi. Bu makamın, Latince ve yunanca mektupları inceleyen bölümleri olduğu gibi, Roma şehrinde ve eyaletlerde görev yapanları da bulunmaktaydı. *Ab epistulis*, oldukça ağır bir görevdi, çünkü incelemeleri gereken mektuplar hem içerik olarak karmaşık, hem de miktar olarak fazla idi. Bu mektupların tamamı kopyalanır ve bir örnekleri dosyalarda saklanırdı. Özellikle Roma şehrindeki büroda çok sayıda kişi çalışmaktaydı ve amirleri de latin diline hakim, edebiyatı kuvvetli kişiler arasından seçilirdi¹⁰⁶.

Benzer bir diğer makam ise *a libellis* idi. Bunlar da, remi dilekçelerle ilgilenirlerdi. Fakat, ilkinden farklı olarak, özel kişilerin, vatandaşların yönelttikleri dilekçelerdi. Bir bakıma siyasi bir tarafı da bulunmakla birlikte, *a libellis* esas olarak kişilerin hukuki sorularına cevap verirdi. *Procurator a libellis* ya da *magister libellorum* denilen bu kişiler, *edictum perpetuum*'dan sonra, hukukun gelişmesinde önemli bir rol oynamışlar ve *subscriptions*

¹⁰⁵ Schiller, s. 40.

¹⁰⁶ Levine, s. 21.

imparatorluk döneminin başlıca hukuk kaynağı olmuştur¹⁰⁷. Bu ofisin başında, bu görevi tamamladıktan sonra daha yüksek konumlara getirileceğine kesin gözüyle bakılan bir hukukçu bulunurdu¹⁰⁸.

İlk İmparatorluk döneminin idari yapısı bakımından, son olarak, *cognitionibus*'tan söz etmemiz gerekir. Bu kişiler, imparator tarafından kurulan olağanüstü mahkemelere danışman olarak görevlendirmektedir. Mahkemelerde hukuki danışman, bilirkişi niteliğinde yardımcılardan görevlendirilmesine, imparator Claudius zamanından beri başvurulduğu bilinmekle birlikte, Hadrianus, bu makamda çeşitli değişiklikler yapmış ve mutlaka şövalye sınıfından seçilmeleri kararlarlaşdırmıştı¹⁰⁹. Söz konusu makamın en temel görevleri, mahkemelerinin takvimlerini hazırlamak, davaların yazışma işlerini yapmak, taraflara gerekli bilgileri göndermek ve duruşmaların kayıtlarını tutmaktır. Görüldüğü üzere, bunlar mahkemelerdeki kalem işlerinin hizmetlerini vermekteydiler.

İdari yapıda yer alan önemli makamlarından diğerleri ise; *praefectus vigilum* (Kamu güvenliği, asayişten sorumlu üst rütbeli yönetici), *praefectus annonae* (gıda işlerinden sorumlu üst rütbeli yönetici), *praefectus urbi* (Roma valisi), *praefectus Aegypti* (Mısır valisi) ve *praefectus praetorio* (ordunun başı ve imparatorun baş yardımcısı) idi¹¹⁰.

Tüm ofis amirlerin, en yüksek rütbelere ulaştıklarına dair elimizde kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Roma şehrinde gören yapan *praefectus*'un üst rütbelere getirildiği bilinmektedir. *Praefectus vigilum* ilk olarak, imparator Augustus tarafından itfaiye ve Roma şehrini korumakla görevlendirilmiş olan gece bekçilerinin sınıfın başı olarak atanmıştır. Daha sonraları *praefectus vigilum*'a, kundakçılık, hırsızlık ve sahte evrak düzenlenmesi gibi suçlarla mücadele edebilmesi için olağanüstü yetkiler tanınmıştır. Hatta üçüncü yüzyılın sonunda, kendisine polis gücü olmanın yanı sıra, hukuk alanında da yetki verilmiştir. Meslek odalarına ve özellikle

¹⁰⁷ Borkowski A./du Plessis P.: *Textbook on Roman Law*, 3. Ed., Oxford 2005, s. 43.

¹⁰⁸ Levine, s. 22.

¹⁰⁹ Bu görevdeki bürokratların imparatora hukuki konularda yardımcı oldukları düşünülmektedir. Schiller, s. 41.

¹¹⁰ Campbell, s. 53.

de bankalara karşı açılan davalara bakabilme hakkını elde etmiştir. Bu yüzden *praefectus vigilum* makamına hukukçular getirilmeye başlanmıştı ve bu makam daha yüksek mertebelere gelebilmenin ilk adımı olmaktaydı. *Praefectus vigilum*'dan biraz daha üst mertebede, *praefectus annonae* bulunurdu. Bu makamın esas görevi, hububatın Roma'ya getirilmesini ve dağılımını kontrol etmektir. Bu işle ilgilenen görevlilerin başı *praefectus vigilum* idi. Hububat pazarları, Roma'ya getirilecek hububatın miktarı ve satış fiyatları tamamen onun denetimi altında idi. Ayrıca *praefectus vigilum*'un başta buğday olmak üzere hububat alımı yapılan yerlerde ve bunların taşındığı limanlarda temsilcileri bulunurdu. Tıpkı *praefectus vigilum* gibi, *praefectus annonae* de yargı alanında çeşitli yetkilerle donatılmıştı. Kaptan ile yükleyiciler arasındaki uyuşmazlıklardan kaynaklanan davaları *praefectus annonae* görmekteydi. *Praefectus vigilum* ve *praefectus annonae*'nin üstünde bir rütbe ise, *praefectus Aegypti* denilen Mısır valiliği idi¹¹¹. İmparatorun bazı doğrudan müdahaleleri dışında, bu çok büyük ve zengin eyalet tamamen onun kontrolü altında idi. Mısır valiliği büyük ün, güç ve zenginlik getiren bir makamdı. Mısır eyaletinin ekonomisinin, yargılama ve askeri kuvvetlerinin başı *praefectus Aegypti* idi. Şövalye sınıfına mensup olanların ulaşabileceği en üst rütbe ise, *praefectus praetorio* idi. Bu makam ilk olarak imparatorun kendi ordusunun kumanda etmek için yetkilendirilmişti. Daha sonra ise imparatorun temsilcisi olarak hareket edebilmesine olanak sağlayan geniş yetkilerle donatılmıştı¹¹². Buna bağlı olarak da, 2. yüzyılın sonlarından itibaren askeri yönü baskın olan bu makama, politik yetkiler tanınmış oldu. Böylece bir asker, bir de sivil *praefectus praetorio* aynı anda görev yapmaya başladı. Sivil *praefectus praetorio* mahkemede hakimlik yapmakta, imparatora danışman olmakta, asker *praefectus praetorio* ise, orduları kumanda etmekteydi¹¹³.

¹¹¹ **Alston** R.: *Soldier and Society in Roman Egypt, A Social History*, London 1995, s. 27.

¹¹² **Howe** L. L.: *Howe, The Praetorian Prefect from Commodus to Diocletian*, 1942 *The Praetorian Prefect from Commodus to Diocletian, AD. 180-305*, Chicago 1942, s. 32 vd.

¹¹³ **Schiller**, s. 44.

İdari alanda fazla etkili olmamakla birlikte, hukuk alanında önemli bir diğer makam ise, *consilium principis*'dir. Bu, imparatorun danışma konseyidir. İlk yüzyılda imparatorlar, güvendikleri arkadaşlarına, senatoya ya da kendine bağlı memurlara belli konularda danışabilmekteydi. İmparator Hadrianus, bu alandaki eksiliğin farkına vararak, danışma işinin önemi ve ciddiyetine bağlı olarak, tam zamanlı ve ücret karşılığında çalışan kişilerden oluşan bir danışma konseyi oluşturdu. Bu kişiler hukukçular arasından seçilmekteydiler. *Consilium*, hukuki konularda imparatora açıklamalarda bulunur, görüş bildirir ve imparator emirnamelerinin hazırlanmasında ona yardımcı olurdu. Septimius Severus zamanında, devletin danışma kurulu olarak faaliyet göstermiş, daha sonraları imparator Severus Alexander döneminde imparatorluk konseyi kimliği kazanmıştır. Her ne şekilde faaliyet gösterirse göstere, *consilium* İmparatorluk döneminde, politikaların biçimlendirilmesinde önemli bir itici kuvvet olmuştur¹¹⁴.

Hem şövalye sınıfına özgü kılınmış yukarıdaki makamlara getirilmede, hem de *consilium principis* üyesi olmada, doğal olarak, imparatorun kararı önem taşımaktaydı. Hadrianus zamanından itibaren, idari makamlarda, ilerleme, terfi edebilme olanağı getirilmişti. İlerlemeler bakımından da, yine imparatorun iradesi dikkate alınmaktaydı. Ancak, belli kurallar çerçevesinde hareket edilmekteydi. Buna göre, görev süreleri önceden belirlenmişti ve kişinin bulunduğu makamdan daha aşağıda bir makama getirilmesi çok olağandışı bir durum olmaktaydı. İşten çıkarılma ya da daha ağır cezalar, gerçekten işini gereği gibi yerine getirmeyenler için uygulanmaktaydı. Maaşlar, tamamen sahip olunan makama göre değerlendirilmekteydi. Maaşlar bakımından dört farklı sınıflandırma yapılmıştı: 60.000, 100.000, 200.000 ve 300.000 sesters. Kural olarak işe ilk başlayanların giriş ücreti 60.000 olarak hesaplanmaktaydı. Hazine avukatları, ya da resmi ofislere ilk kez alınan alt derece görevlilerin, örneğin Ostia'daki buğday denetçisinin (*procurator ad annonam Ostiis*) ya da *consilium*'a yeni alınan hukukçuların maaşları 60.000 sesters idi. İkinci grubu, *subpraefectus annonae* ve *vigilum*'un da dahil olduğu daha kıdemli ofis assistanları oluşturmaktaydı. Yunanca çalışan dairenin şefi 200.000 sesters maaş alırken, Latince

¹¹⁴ Potter, s. 64.

mektupları kabul eden *ab epustulis Latinis*, *a libellis* ve *a cognitionibus* dairelerinin şefleri, 3. yüzyılın sonlarına kadar 300.000 sesters maaş almaktaydı. Bu da, şövalya sınıfı mensubu yüksek rütbeli *praefectus*'ların en az 300.000 belki de daha fazlasını aldığı anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere, *praefectus Aegypti* ve *praefectus praetorio* son derece kazançlı görevlerdir¹¹⁵.

Roma imparatorluğun idari yapısındaki görevlerin gereği gibi ifa edilebilmesi için büyük miktarlarda aşağı rütbeli görevlilere ihtiyaç duyulmaktaydı. Üstelik bu personelin belirli özel bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir. Bu yüzden önceleri bu işleri yapabilecek bilgiye sahip olan hür azatlı ve hatta köleler dahi göreve alınmıştı. Augustus ve ondan sonra gelen imparatorlar, idari teşkilatta görev alacak kişilerin hür, azatlı ya da köleler arasından seçilebilmesinde herhangi bir sakınca görmemelerine rağmen, daha sonraları bu alanda görevlendirilecek, güvenilir özgür Roma vatandaşlarına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır¹¹⁶. Zamanla kölelerin burarlarda çalıştırılması uygun görülmemiş ve bu makamlar yalnızca azatlılar ve özgür kişilerce yapılır hale gelmiştir. Vespasianus döneminde ise, azatlıların bu görevlere getirilmesi de hoş karşılanmaz olmuştur.

İlk İmparatorluk döneminin ilerleyen zamanlarında, artık terfi etmeler çok istisnai hale gelmiş ve belli bir pozisyonda göreve başlayan kişi, devamlı olarak o pozisyonda çalışmıştır. Şefler, üst rütbeli yöneticiler değişse bile, bu kişiler görevlerinde kalmış, böylelikle de, işi bilen kişilerin işleri yürütmesi sağlanarak, idari alanda herhangi bir aksaklık yaşatılmamaya çalışılmıştır. Neredeyse tüm departmanlarda, muhasebe memurları, kasiyerler, katipler, arşivciler, danışma memurları ve güvenlik görevlileri çalıştırılmaktaydı. Gerektiği durumlarda, özel yardım da sağlanmaktaydı. Bütün bunlara ek

¹¹⁵ Braund, s. 107.

¹¹⁶ Örneğin imparator Claudius zamanında yönetimde söz sahibi olan iki önemli isim, azatlı idi. Pallas ve Narcissus adlı bu azatlılar, Roma'nın yönetiminde büyük rol sahibi olmuşlardır. Altlarında pek çok kişi çalışmış ve kendileri geniş yetkilere sahip olmuşlardır. Bu dönemde, azatlıların her alanda yoğun etkisi görülmektedir. Oyunların düzenlenmesi, kütüphanelerin tesisi, donanmanın yönetimi azatlılarca gerçekleştirilirdi. Schiller, s. 45.

olarak, her bir üst rütbeli görevlinin, kendisine taslakları hazırlamasında yardım etmek üzere *assessor* denilen bir yasal danışman çalıştırma hakkı bulunmaktaydı¹¹⁷.

Son olarak, İlk İmparatorluğun son dönemlerindeki bürokrasiyi çerçevelendirebilmemiz için, arşivciler üzerinde durmamız gerekir. Roma'da ayrı bir arşiv bölümü yerine, her bir departman için bir hatta bazen birden fazla arşivcinin görevlendirildiği görülmektedir. Ancak, bu dönem açısından, kayıt tutulmasının, belgelerin arşivlenip, saklanması gerçekte amacının ne olduğu tam olarak kesin değildir. Farklı departmanlar tarafından hazırlanan imparatorluk kararnamelerinin saklanması, en önemli, belki de yegane amacı, her durumda, güvenilir, gerçek metinlere ulaşabilmeyi sağlamak olabilir. Ancak, belgelerin arşivde ne kadar süreliğine saklandığı, bunlara kimlerin ya da hangi departmanların ulaşabileceği, kimler tarafından kopyalarının alınabileceği ise, kesin olarak bilinmemektedir¹¹⁸.

SONUÇ

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Roma idari yapısı, dönemin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik, gelişmiş bir sisteme sahipti. İdari görevlere, bu görevleri ifa etmeye elverişli, belli bir birikim ve donanımına sahip kişiler getirilmeye çalışılmış ve önemli makamlardaki kişilerin görevlerini daha kolaylıkla ve iyi biçimde gerçekleştirebilmeleri için, kendilerine işlerinde ehil yardımcılarda tahsis edilmiştir. Roma devletinde gerçek anlamda bürokrasinin, Cumhuriyet döneminin ortalarına doğru oluştuğu kabul edilmektedir. Bunda devletin otoritesinin artmasının ve idari yapıya hakim olmasının etkisi büyüktür. İlk İmparatorluk dönemi ile birlikte, Roma idari yapısı büyük ölçüde değişmiştir. İmparatorluk rejimi, yavaş yavaş Cumhuriyet dönemi mekanizmalarını etkisizleştirmiş ve her alanda imparatorun otoritesi hissedilir olmuştur. Özellikle imparator Hadrianus'un idari alanda yaptığı reformlar, sistemin tamamen yenilenmesini sağlamıştır. İlk imparatorluk döneminin idari yapısında, hukukçularının da, etkin rol

¹¹⁷ Braund, s. 108.

¹¹⁸ Schiller, s. 46.

oynadığını görmekteyiz. Gerek, hukukun şekillenmesinde, gerekse de, imparatorun danışmaları olarak, faaliyet göstermişlerdir.

İlk imparatorluk döneminin sonlarında hukukçular, çeşitli departmanlarda yasal danışman ve *prefector* olarak görev yapmanın yanı sıra, hukukun gelişmesinde de önemli rol oynamışlardır. İlk imparatorluk döneminin ortalarından itibaren, bürokrasi anlamında büyük değişiklikler yaşandığının bir diğer göstergesi ise, özellikle imparator Septimus Severus zamanından başlayarak, idare hukuku alanında çok sayıda eser yazılmış olmasıdır. Bu eserler, Roma hukuku açısından çok önemlidir çünkü, Roma hukukçuları çoğunlukla özel hukuk alanında eserler vermiş olduklarından, idare hukuku alanındaki çalışmalar bir ilk olmuştur.

Κ α υ ν α κ ς α

- **Alston R.:** Soldier and Society in Roman Egypt, London 1995.
- **Berger A.:** Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953.
- **Brauer G. C.:** The Age of the Soldier Emperors: Imperial Rome, AD. 244-284, New Jersey 1975.
- **Brennan T. C.:** The Praetorship in the Roman Republic, Oxford 2000.
- **Boak A./Sinnegen W.:** A History of Rome to AD. 565, London 1977.
- **Borkowski A./du Plessis P.:** Textbook on Roman Law, 3. Ed., Oxford 2005.
- **Braund D.:** The Administration of the Roman Empire: 241 BC.-AD. 193, Exeter 1998.
- **Burdick W. L.:** The Principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law, New Jersey 2004.
- **Cameron A.:** The Later Roman Empire, Massachusetts 1993.
- **Campbell J. B.:** The Emperor and Roman Army, 31 BC.- AD. 235, Oxford 1984.
- **Crawford M.:** The Roman Republic, 2. Ed., London 1992.
- **Crook J.A.:** Law and Life of Rome, London 1967.
- **Gruen E. S.:** The Last Generation of the Roman Republic, 31 BC.-AD. 337, California 1974.
- **Howe L. L.:** The Praetorian Prefect from Commodus to Diocletian, AD.180-305, Chicago 1942.
- **Hunter W. A.:** Roman Law in the Order of a Code, 4. Ed., London 1903,
- **Ihne W. W.:** Researches into the History of the Roman Constitution, London 1902.
- **Johnston H. W.:** Orations and Letters of Cicero with Historical Introduction, London 1891.
- **Karadeniz-Çelebican Ö.:** Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, Ankara 2006.

- **Kunkel W.:** An Introduction to Roman Legal and Constitutional History, Transl. by J. M. Kelly, Oxford 1973,
- **Levine L. L.:** Caesarea under Roman Rules, Leiden 1975.
- **Lintott A.:** The Constitution of the Roman Republic, Oxford 1999.
- **Lobingier C. S.:** The Evolution of the Roman Law from before the Twelve Tables to the Corpus Juris, 2. Ed., New York 1999.
- **Millar F.:** The Emperor in the Roman World, Cornell 1977.
- **Nicholas B.:** An Introduction to Roman Law with a foreword, Revised Bibliography and Glossary of Latin Terms by E. Metzger, Oxford 2008
- **Prichard A. M.:** Leage's Roman Private Law, Founded on the Institutes of Gaius & Justinian, 3. Ed., New York 1967.
- **Potter D.:** Roman Empire at Bay AD. 180-395, New York, 2004.
- **Rich J./Shipley G.:** War and Society in the Roman World, London 1995.
- **Schiller A. A.:** "Bureaucracy and the Roman Law", The Jurist, V. 26, 1946, s.26-48.
- **Schiller A. A.:** Roman Law, Mechanisms of Development, Malta 1978.
- **Schulz F.:** Classical Roman Law, Oxford 1951.
- **Stephenson A.:** A History of Roman Law: with a Commentary on the Institutes of Gaius and Justinian, Boston 1912.
- **Sohm R.:** The Institutes. A Textbook of the History and System of Roman Private Law, Transl. by J.C. Leslie, 3. Ed., Oxford 1907.
- **Tahiroğlu B./Erdoğan B.:** Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş, Genel Kavramlar, Usul Hukuku, İstanbul 2001.
- **Tighe A.:** The Development of the Roman Constitution, New York 1886.
- **Umur Z.:** Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul 1999.
- **Umur Z.:** Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1975.
- **Umur Z.:** Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar, Umumi Mefhumlar, Hakların Himayesi, İstanbul 1974.
- **Von Fritz, K.:** The Theory of the Mixed Constitution in Antiquity, New York. 1975.
- **Wallace-Hadrill A.:** Rome's Cultural Revolution, Cambridge 2008.